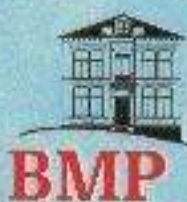

TERUGGAAN ÉN BLIJVEN

Kansen voor maatschappelijke organisaties, instellingen,
ondernemingen en overheden

TERUGGAAN ÉN BLIJVEN

Over de toekomst van oudere migranten

© Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie
Sarphatikade 13
1017 WV Amsterdam

tel: 020-4282728
fax: 020-4282928
e-mail: bmpadam@xs4all.nl

verslag: F.D. von Meijenfeldt
S. Moerbeek

eindredactie: S. Moerbeek
D. Ghidei Biidu

Project Teruggaan én Blijven
de positie van oudere migranten in een perspectief van solidariteit tussen generaties

september 2001

Voorwoord

Het doet mij genoegen u het tweede rapport Teruggaan én Blijven (Tenbé) te kunnen presenteren. In dit rapport kunt u lezen hoe georganiseerd Nederland reageert op de visie van de Projectgroep Teruggaan én Blijven zoals die is neergelegd in het tussentijdse verslag, *Denkbeelden van oudere migranten in kaart gebracht*, en op welke wijze men verder wil gaan.

Als Initiatiefgroep, de maatschappelijke drager van het Project Teruggaan én Blijven, danken wij alle mensen die op openhartige wijze hebben deelgenomen aan de interviews, de groeps gesprekken en de expertmeetings over de landen van herkomst. Een speciaal woord van dank gaat uit naar de heer Lindeboom, de heer Hamdi en professor Özdemir, de experts uit Suriname, Marokko en Turkije, die speciaal voor de expertmeetings naar ons land zijn gekomen en naar de Sociale VerzekeringsBank (SVB) die voor deze bijeenkomsten haar ruimte en faciliteiten belangeloos ter beschikking stelde. Vanzelfsprekend bedanken wij ook de leden van de Centrale Projectgroep en het projectteam voor hun persoonlijke betrokkenheid en inzet.

De inspanning die de Centrale Projectgroep Tenbé en het projectteam hebben geleverd om zoveel mogelijk maatschappelijke, politieke, bestuurlijke en ondernemingsgerichte organisaties aan het woord te laten is niet gering geweest en levert tal van verrassende inzichten op. Het is onvermijdelijk dat sommige, voor de positie van oudere migranten relevante organisaties, niet zijn gehoord. Deze organisaties roepen wij als Initiatiefgroep Tenbé op om hun reactie en vooral hun voornemens en plannen alsnog kenbaar te maken. Een van de momenten waarop dat kan is tijdens het symposium Teruggaan én Blijven, dat plaatsvindt op 11 oktober 2001. Maar ook daarna zal er nog ruimschoots gelegenheid zijn om initiatieven in te brengen en nieuwe coalities te vormen. Want als er één ding opvalt in de uitkomsten van het project Teruggaan én Blijven, dan is dat het besef dat afstemming en samenwerking tussen de vele partijen noodzakelijk en wenselijk is en dat oudere migranten zelf daarbij een onmisbare partner zijn. De Initiatiefgroep Tenbé is van mening dat dit rapport volop aanknopingspunten biedt voor maatschappelijke organisaties, instellingen, ondernemingen en overheden. Zij roept de lezers op om de uitdagingen ervan aan te gaan en deze tot inzet van hun toekomstig denken én handelen te maken.

Namens de Initiatiefgroep Teruggaan én Blijven,

Cees Pot, voorzitter

Inhoudsopgave

Leden van de Centrale Projectgroep	6
1. Inleiding	7
2. Remigratie en pendelen als vliegwiel	11
2.1 Pendelhuizen in Nederland	13
2.2 Pendelhuizen in de landen van herkomst	16
2.3 Ontwikkeling van de ouderenzorg in de landen van herkomst	20
2.4 Zorgverzekeringen in de landen van herkomst	24
2.5 Opheffen wettelijke belemmeringen	28
3. De positie van oudere migranten in Nederland	31
3.1 Nieuwe woonvormen	32
3.2 Ontwikkelingen in de zorg	36
3.3 Verbetering financiële positie	41
3.4 Dialoog tussen de generaties	47
3.5 Maatschappelijke participatie	51
4. Conclusies	55
Bijlagen	63
I. Initiatiefgroep, Klankbordgroep en projectteam	
II. Gesprekspartners 2 ^e fase	
III. Opzet en werkwijze	

Leden van de Centrale Projectgroep

De leden van de Centrale Projectgroep nemen deel op persoonlijke titel. De hieronder aangegeven functies in het dagelijks leven vertellen iets over hun achtergrond.

Centrale Projectgroep	Functies
Mevrouw Dilek Akcan	Werkzaam bij Moskee Noord Taallessen, sociale hulpverlening
De heer M. Celikkök	Bestuurlijke functies in Uden (N.B.) CDA, moskeevereniging Vrijwilliger bij Milli Görüs Oud-werknemer Stadswacht
De heer Sefa Çetin	Actief in Moskee Noord
De heer Chris Cramer	Deelraadslid Amsterdam - Zeeburg Lid Seniorenraad Amsterdam
Mevrouw J. Delchot	Actief in de Evangelische Broedergemeente (EBG)
De heer A.R. Emanuels	Actief in Wi Kontren, woongroep Surinaamse senioren
Mevrouw Seyma Halici	Voorzitter vrouwenfederatie Milli Görüs Oud-werkneemster ABN-Amro
De heer A. El Hassnaoui	Voorzitter Marokkaanse ouderenvereniging in stadsdeel de Baarsjes Voorzitter Landelijke vereniging Marokkaanse ouderen Lid programmacommissie De Hudsonhof
Mevrouw Ikram Kanjaa	Apothekersassistente
De heer Yilmaz Koçer	Oud-voorzitter Turks platform Bos en Lommer Actief in sportvereniging/voetbal
De heer Henny Liu	Voorzitter Chinese ouderenvereniging Tung Lok Actief in sociaal-maatschappelijk werk
De heer Mustapha Mejjati	Deelraadslid Amsterdam - Slotervaart/Overtoomse veld Secretaris Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland (KMAN)
De heer L. Naciri	Voorzitter Unie Marokkaanse Ouderverenigingen in Nederland (UMOVN)
Mevrouw Naïma Namri	Medewerkster Euro-Mediterraan Centrum voor Migratie en Ontwikkeling (EMCEMO)
Mevrouw Sharon Perlee	Studente Europese studies
Mevrouw E. Powel	Werkzaam bij Amsterdam Thuiszorg
Mevrouw E. Sabajo	Werkzaam in de financiële sector
De heer M. Yilderim	Voorzitter Turkse ondernemersvereniging Amsterdam-Oost Rijschoolhouder Actief in belangenorganisatie gehandicaptenzorg

1. Inleiding

In september 1999 is het project *Teruggaan én Blijven* van start gegaan. Doel van dit project is om vanuit het perspectief van leden van de drie grootste migrantengemeenschappen in Nederland een visie op de positie van oudere migranten en een programma voor hun belangenbehartiging te ontwikkelen. Kenmerken van het project zijn dat er de nodige aandacht wordt geschonken aan de relatie met de landen van herkomst en dat ook jongere migranten worden uitgenodigd om mee te denken over de positie van de ouderen. In het project, dat als initiatief van de stichting BMP gestart is, hebben tal van bijeenkomsten en activiteiten plaatsgevonden. Om te beginnen is er een Initiatiefgroep gevormd van vooraanstaanden personen uit de Nederlandse samenleving. Deze Initiatiefgroep treedt op als inhoudelijk drager van het project (zie bijlage I).

Onder de vlag van de Initiatiefgroep zijn vervolgens jongere migranten benaderd met de vraag of zij ouderen wilden interviewen als voorbereiding op een discussieprogramma van een te vormen Centrale Projectgroep. Deze Centrale Projectgroep, die bestaat uit oudere Marokkanen, Turken en Surinamers en enkele jongere migranten, is gedurende het jaar 2000 acht keer bijeen geweest (soms in zijn geheel en soms als drie groepen afzonderlijk). Opdracht aan de Projectgroepleden is geweest

om met elkaar, op grond van hun levenservaring, beelden te ontwikkelen over het ouder worden in Nederland en de vele vraagstukken die dit met zich mee brengt. De Centrale Projectgroep heeft in december 2000 een tussentijds verslag uitgebracht getiteld: *Teruggaan én Blijven; denkbeelden van oudere migranten in kaart gebracht*. In dit verslag presenteert de Projectgroep niet alleen een visie op de toekomst, maar benoemt zij ook een zestal belangrijke thema's voor de toekomst.

Verbondenheid met twee landen

Kern van de visie van de Projectgroep is dat de verbondenheid die oudere migranten voelen met hun land van herkomst en met Nederland niet als een probleem moet worden gezien. Deze verbondenheid, die voortvloeit uit hun levensloop, biedt een uitgangspunt voor allerlei nieuwe mogelijkheden en positieve ontwikkelingen. Ontkenning van de dubbele loyaliteit van oudere migranten leidt bij hen tot gevoelens van innerlijke verscheurdheid, niet mee tellen en niet meedoen. Maatschappelijke participatie is in de ogen van de Projectgroep juist van groot belang. Niet alleen omdat oudere migranten door het leveren van een bijdrage aan de samenleving (hier en daar) erkend worden in hun bestaan, maar ook omdat erkenning van hun bijdrage van grote invloed is op de belevingswereld van

jongere generaties migranten en omdat zij de samenleving iets waardevols te bieden hebben.

De thema's die de Projectgroep aandraagt zijn:

- Remigratie en pendelen
- De financiële positie van oudere migranten
- Wonen en Zorg
- De dialoog tussen de generaties
- De maatschappelijke participatie van oudere migranten
- Het belang van partnerschap met organisaties, instellingen en overheden.

Gespreksronde met maatschappelijke partners

Conform de opzet van het project is er in de eerste helft van 2001 een uitgebreide gespreksronde georganiseerd over het tussentijds verslag. Doel van deze gespreksronde was:

1. Het toetsen van de visie van de Projectgroep.
2. Het wegen van het belang van de verschillende thema's en doelstellingen uit het rapport.
3. Het inventariseren wat er aan ideeën en plannen is om verder te gaan.

De gespreksronde bestond uit:

1. Interviews en gesprekken met vertegenwoordigers van individuele maatschappelijke organisaties, in-

stellingen, overheden en ondernemingen.

2. Groepsgesprekken met zelforganisaties van migranten, adviesraden, moskeeën, politici en met een aantal jongeren.
3. Expertmeetings met deskundigen en betrokkenen over de positie van remigranten, pendelaars en ouderen in de landen van herkomst (zie bijlage II).

Te verwachten en verrassende uitkomsten

In de gespreksronde is niet alleen de inhoud van het tussentijds verslag aan de orde geweest. De diverse gesprekspartners zijn ook intensief bevraagd op hun eigen prioriteiten en hun mogelijkheden om de door de Projectgroep geformuleerde doestellingen in praktijk te brengen.

De uitkomsten van de gespreksronde leveren een aantal belangrijke bevindingen op. In de eerste plaats betreft dat de herkenning die het tussentijds verslag bij vele gesprekspartners oproept. Met name het benoemen van het onderwerp pendelen door vrijwel iedereen erg belangrijk gevonden. Zorgverzekeraars, zorgaanbieders en migrantenorganisaties zijn in toenemende mate enthousiast over het idee om te investeren in projecten in de landen van herkomst voor pendelaars en andere ouderen. Voor politici is de integrale benadering van Teruggaan én Blijven het meest belangrijk.

Zij benadrukken dat de positie van oudere migranten niet alleen benaderd moet worden als een vraagstuk van de zorg, maar dat ook hun sociaal-economische positie, hun mogelijkheden tot maatschappelijke participatie en hun verbondenheid met de landen van herkomst, wezenlijke onderwerpen zijn.

De zwakke financiële positie van oudere migranten is een onderwerp dat naast politici, vooral de organisaties van migranten en de vakbeweging ter harte gaat. Zij zoeken naar wegen om een meer actieve lobby op dit punt te organiseren.

Veel zorginstellingen, zorgverzekeraars en woningcorporaties geven aan dat zij zich meer dan tot nu toe gebeurt, op oudere migranten willen richten, maar dat zij worstelen met de vraag hoe zij dat het beste kunnen doen en hoe zij erachter kunnen komen wat de wensen en behoeften van oudere migranten zijn.

Maatschappelijke organisaties, grote gemeenten en instellingen voor migranten wijzen op de noodzaak om de mogelijkheden tot maatschappelijke participatie van oudere migranten te vergroten, teneinde verder isolement te voorkomen, maar vooral ook om hun talenten en vaardigheden te kunnen benutten.

De dialoog tussen jongere en oudere migranten wordt door zowel jong als oud als zeer belangrijk voor de toekomst getypeerd. De kloof tussen ouderen en jonge-

ren baart hen grote zorgen. Jongere migranten geven aan dat zij goede mogelijkheden zien om het gesprek tussen de generaties in positieve termen te voeren en daarmee openingen te maken voor wederzijds respect. Gemeenten benadrukken dat het gesprek tussen oudere en jongere migranten een belangrijke bijdrage kan leveren aan de sociale cohesie in de steden.

De inhoud en de opbouw van het rapport

De Projectgroep Teruggaan én Blijven heeft getracht om samen met het projectteam een reëel beeld te schetsen van het belang dat de diverse gesprekspartners hechten aan de verschillende thema's. In de hoofdstukken 2 en 3 wordt aan de hand van de belangrijkste onderwerpen van Teruggaan én Blijven een stand van zaken opgemaakt en wordt weergegeven aan welke punten er verder gewerkt kan worden. Bij de beschrijving van de stand van zaken is vooral gekeken naar de ontwikkelingsfase van de betreffende vraagstukken en naar het soort partners dat op dit terrein actief is of wil zijn. In het laatste hoofdstuk van dit rapport van het project Teruggaan én Blijven wordt de balans opgemaakt van de eerste en de tweede fase van het project en wordt een serie aanbevelingen voor de toekomst geformuleerd. Het rapport als geheel dient in de eerste plaats als basismateriaal voor het slotsymposium Teruggaan én Blijven dat op 11 oktober 2001 plaatsvindt. In de

tweede plaats is het bedoeld als handreiking aan maatschappelijke organisaties, instellingen, ondernemingen en overheden bij hun verdere inspanningen ter verbetering van de positie van oudere migranten.

Het rapport is als volgt opgebouwd:

In Hoofdstuk 2 komen de onderwerpen die te maken hebben met remigratie, pendelen en de landen van herkomst aan de orde. Hoofdstuk 3 beschrijft de Nederlandse situatie. In dit hoofdstuk worden de thema's wonen en zorg, de financiële positie en de dialoog tussen de generaties behandeld. In hoofdstuk 4 worden de belangrijkste conclusies van de tweede fase getrokken en wordt aangegeven wat er nodig is om tot vervolginiciatieven te komen.

2. Remigratie en pendelen als vliegwiel

Inleiding

In haar tussentijdse verslag constateert de Projectgroep Teruggaan én Blijven dat, hoe groot het verlangen ook is, remigratie voor veel oudere migranten niet echt een reële optie is. Een combinatie van praktische, financiële en emotionele redenen maakt dat zij niet definitief voor terugkeer kunnen kiezen. Ondanks het feit dat de nieuwe remigratiewet relatief genereus is, is het aantal feitelijke terugkeerders, zo bevestigen de gegevens van de Sociale Verzekeringsbank, tamelijk gering. En de ervaringen van degenen die wel zijn teruggekeerd zijn, deels door problemen met de sociale verzekeringen en deels door aanpassingsproblemen, weinig positief. In haar tussentijdse verslag breekt de Projectgroep een lans voor het 'pendelen'.

Pendelen houdt het heen en weer reizen tussen Nederland en het land van herkomst in, om in elk van beide situaties lang genoeg te blijven om een zekere rust te vinden. In de definitie van de Projectgroep is er altijd een basisland van waaruit men

naar een ander land reist en weer terug. In het basisland, dat in veel gevallen Nederland is, is men verzekerd, staat men ingeschreven en betaalt men belastingen. Pendelen wordt door de meeste oudere migranten gezien als een positieve mogelijkheid om de droom van terug te keren naar het land van herkomst voor een deel werkelijkheid te laten worden.

Pendelen spreekt aan

Uit de gesprekken die in fase 2 van het project Teruggaan én Blijven met diverse organisaties en instellingen gevoerd zijn, blijkt dat het idee van pendelen enorm aanspreekt. Dit geldt niet alleen voor de organisaties van migranten (zoals bijvoorbeeld de landelijke Inspraakorganen als het Landelijk Inspraakorgaan voor Zuid-Europa (LIZE)), maar ook voor een aantal zorgverzekeraars, zorgaanbieders en woningcorporaties en voor vernieuwingsorganisaties als de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV). Aan dit enthousiasme voor het concept van pendelen liggen verschillende

motieven ten grondslag. Wat betreft de migrantenorganisaties en een instituut als het Nederlands Migratie Instituut (NMI) is dat de blijdschap dat met het benoemen van het fenomeen pendelen eindelijk verwoord is wat al lang 'onderhuids' leefde. Door het verslag van de Projectgroep Teruggaan én Blijven is het onderwerp pendelen opeens breder bespreekbaar geworden. Voor organisaties als de SEV, maar ook voor meer reguliere organisaties is met name de behoefte aan vernieuwende concepten een reden tot enthousiasme voor het begrip pendelen.

De erkenning dat pendelen (en ook de wens tot terugkeer) eigenlijk tamelijk menselijk en reëel is leidt tot tal van ideeën en initiatieven voor projecten in de landen van herkomst. Zowel migranten zelf, als zorgaanbieders en zorgverzekeraars ontwikkelen plannen om te investeren in de landen van herkomst. Dit heeft enerzijds te maken met de behoefte om nieuwe markten te verkennen en anderzijds met de oude bijna charitatieve behoefte om bij te kunnen dragen aan de ontwikkeling van 'achtergestelde' landen. Het voordeel van de herkomstlanden is dat ze tegelijk dichtbij en ver weg lijken.

De Projectgroep is natuurlijk zeer verheugd dat zij het onderwerp pendelen op de maatschappelijke en politieke agenda gezet blijkt

te hebben en dat dit tot tal van nieuwe gedachten en voornemens leidt. Uit de gesprekken komt echter duidelijk naar voren dat er ook een aantal belemmeringen zijn. Sommige van deze belemmeringen hangen samen met wettelijke bepalingen. Het veranderen van deze bepalingen zal nog de nodige inzet vragen.

In dit hoofdstuk worden een aantal onderwerpen besproken die samenhangen met het thema pendelen en remigratie. Allereerst komen 'pendelhuizen' in Nederland en in de landen van herkomst aan de orde. Daarna wordt de ouderenzorg in de landen van herkomst besproken. De volgende paragraaf gaat in op de kwestie van zorgverzekeringen tijdens het verblijf daar. Het hoofdstuk besluit met een stukje over de belemmeringen rond pendelen die in de gesprekken aan de orde zijn gesteld.

2.1 Pendelhuizen in Nederland

Gesprekken met:

Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV)
Algemene Woningbouw Vereniging Amsterdam (AWV)
Westwaarts (woningbouwconsortium Parkstad)
WoonZorg Nederland
Landelijk Inspraakorgaan voor Zuid-Europa (LIZE)
Zelforganisaties migranten
Moskeeën

Mogelijke partners:

Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV)
Amsterdams Federatie van Woningcorporaties (AFWC)
Westwaarts (woningbouwconsortium Parkstad)
WoonZorg Nederland
Woongroepenwinkel Rotterdam
Amsterdams Steunpunt Wonen (ASW) – Netwerk Huisvesting
Migranten
B&A groep
Zelforganisaties migranten

Een van de concrete mogelijkheden die de Projectgroep geopperd heeft om het pendelen voor ouderen te vereenvoudigen en de kosten ervan draaglijk te maken is het bouwen of 'inrichten' van zogenaamde pendelhuizen. Pendelhuizen zijn huizen met appartementen of kamers die door verschillende bewoners tijdelijk bewoond kunnen worden. Bewoners kunnen met elkaar een vereniging van eigenaren (time sharing) of een huurdersvereniging vormen. Maar het kan ook gaan om losse voorzieningen voor individuele huurders.

Het idee van pendelhuizen spreekt niet alleen migrantenorganisaties, maar ook een aantal woningbouwverenigingen en woningcorporaties, zoals Westwaarts, Woonzorg Nederland en organisaties als de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV) aan. Ook een aantal gemeenten is geïnteresseerd in het idee. Zij willen graag aansluiten bij de woonbehoeften van oude-

re migranten en voelen er ook voor om te experimenteren met nieuwe woonvormen. Een pendelhuis kan morgen gebouwd worden, daar zijn verschillende woningbouwverenigingen van overtuigd. In de grote steden zullen pendelhuizen zeker in de behoefte voorzien van een groep oudere migranten. Het vergt echter nog wel wat denkwerk en organisatievermogen om een pendelhuis te kunnen stichten en beheren. Doorpratend over het idee van pendelhuizen kwamen er verschillende vragen op tafel.

Nadere vragen

Een eerste serie vragen betreft de vorm die een pendelhuis of pendelwoning kan hebben.

Opties die geopperd zijn:

- Woonhotel.
- Deeltijdwoning.
- Tijdelijk inwonen in een zorgcentrum.

- Een serie voor pendelen bestemde appartementen in bestaande bouw.
- Een nieuw te bouwen pendelhuis dat ook in zijn architectuur aan kan sluiten bij de woonbehoeften van oudere allochtonen.

WoonZorg Nederland heeft ook gewezen op de mogelijkheden om in nu leegstaande complexen pendelhuizen te vestigen, maar is tegelijkertijd beducht voor kritiek omdat het de schijn kan wekken dat het hen alleen te doen is om onrendabele complexen nieuw leven in te blazen.

Een tweede serie vragen betreft het beheer en de exploitatie van pendelhuizen.

Vragen die daarbij een rol spelen zijn:

- Hoe groot moet de groep zijn om het hele jaar door de pendelwoning bezet te hebben?
- Hoeveel wisselingen zijn er per jaar praktisch mogelijk?
- Wil niet juist iedere migrant altijd in hetzelfde jaargetijde in zijn geboortestreek verblijven?
- Kan je woningen delen met ouderen uit verschillende migrantengroepen, die ieder eigen wensen zullen hebben met betrekking tot wonen?
- Hoe kunnen pendelwoningen gefinancierd worden?

- Moet je kiezen voor individuele woningen of voor een meer collectieve aanpak?
- Hoe hoog kan de huur zijn om het geheel rendabel te maken en tegelijkertijd ook betaalbaar voor oudere migranten te laten zijn?
- In hoeverre kan bij het delen van appartementen ook gebruik gemaakt worden van huursubsidie?
- Zijn er obstakels in de regelgeving voor het bouwen van pendelwoningen?

Haalbaarheidsstudies noodzakelijk

De beste manier om een antwoord op al deze vragen te vinden is volgens de gesprekspartners het uitvoeren van haalbaarheidsstudies rond concrete projectvoorstellen. Cruciaal bij de haalbaarheidsstudies is het nauwkeurig in kaart brengen van de behoeften en de verwachtingen van oudere migranten en hun familie. Daarbij dient in de gaten gehouden te worden dat er nog wel eens een verschil bestaat tussen wat men idealiter zou willen en de feitelijke keuze die men maakt als het moment van beslissen daar is. Met name het kostenaspect en de locatie van het pendelhuis zullen zwaarwegende factoren zijn bij de haalbaarheid hiervan. De Projectgroep vindt het verheugend dat de SEV inmiddels heeft aangegeven te zoeken naar organisaties die willen experimenteren met verschillende vormen van pendelwonen. Verheugend is

ook dat de Rotterdamse Woongroepenwinkel inmiddels een start heeft gemaakt met een voorstudie "Pendelend wonen voor

Turkse ouderen". Deze ontwikkelingen zijn echter nog maar een bescheiden start.

Hoe verder?

- **Uitvoeren van haalbaarheidsstudies rond concrete projectvoorstellen. Het initiatief tot deze studies kan liggen bij bewonersorganisaties, migrantenorganisaties en woningbouwcorporaties. De financiering is een verantwoordelijkheid van: gemeenten, de SEV en woningbouwverenigingen.**

2.2 Pendelhuizen in de landen van herkomst

De tegenhanger van pendelhuizen in Nederland zijn pendelhuizen in de landen van herkomst. Deze zijn met name bedoeld voor ouderen die in hun land niet over een eigen woning beschikken. Maar ook voor mensen die niet terug willen naar hun geboortedorp en liever kiezen voor een verblijf in de stad of in een aantrekkelijke kustplaats, zijn pendelhuizen een optie.

Gesprekken met:
WoonZorg Nederland
Gemeente Rotterdam
Gemeente Amsterdam
LIZE
Zelforganisaties
Expertmeetings

Mogelijke partners:
Particuliere grondbezitters
Particuliere appartementenbezitters
Bejaardenhuizen met gastenverblijf (Suriname)
Vereniging van Particuliere Sociale Instellingen (Suriname)
Woningcorporaties (als projectontwikkelaar)
WoonZorg Nederland
Landelijke overheid
Gemeenten
Particulier initiatief / stichtingen

De behoefte aan gemeenschappelijke pendelhuizen is het sterkst geventileerd door de Turkse gemeenschap. Uit de Tenbé expertmeetings over de landen van herkomst blijkt dat ook Surinamers behoefte hebben aan mogelijkheden om te pendelen. Zij denken aan het (tijdelijk) huren van een appartement, al dan niet in een nieuwbouwcomplex voor remigranten. Onder Marokkanen leeft de behoefte aan pendelhuizen naar het lijkt minder sterk. In de expertmeeting over dit land is vooral gesproken over de behoefte van remigranten uit Nederland om in Marokko bij elkaar te wonen en gezamenlijk zorg 'in te kopen'.

Bouwen voor pendelaars

Uit de gespreksronde komt naar voren dat een aantal marktgerichte Nederlandse organisaties zoals woningcorporaties, WoonZorg Nederland, zorgaanbieders en zorgverzekeraars zich aan het oriënteren is op de mogelijkheden om in de landen van herkomst van oudere migranten te investeren. Zorg en wonen gaan in hun denken vaak hand in hand. Ook enkele grote gemeenten (Amsterdam, Den Haag en Rotterdam) zijn bezig met het financieren van projecten op onder meer het gebied van wonen in met name Suriname en Turkije. De inspanningen van de gemeenten in Turkije vloeien vooral voort uit de hulp die op gang is gekomen na de aardbeving in 1999. Het bou-

wen in Suriname is bedoeld als een gerichte vorm van ontwikkelingssamenwerking en komt voort uit de wens om uitdrukking te geven aan de verbondenheid met de Surinaamse gemeenschap in Nederland en in Suriname die gemeentes voelen.

De belangstelling van de woningcorporaties, zorgaanbieders en zorgverzekeraars hangt samen met de voortschrijdende globalisering en de behoefte om zich te ontwikkelen tot internationaal opererende consortia. Sommige van deze organisaties zijn al in andere landen actief. WoonZorg Nederland bijvoorbeeld heeft al ervaring met een gezondheidszorgproject in Suriname, waarbij dagverblijven voor ouderen worden gerealiseerd in twaalf jungledorpen. Ook is deze organisatie bezig met de voorbereiding van een zorghotel in Indonesië voor onder meer Australische ouderen.

Gecombineerde commerciële en sociale aanpak

Voor de bouwers van wooncomplexen maakt het op zich niet uit of degenen die hun appartementen kopen of huren nu overwinteraars zijn, of migrantenpendelaars. De migrantengemeenschappen in Nederland denken natuurlijk niet in de eerste plaats aan het bouwen voor willekeurige overwinteraars. Zij willen bouwen voor pendelaars en remigranten en stellen als harde eis dat de projecten op het gebied van wonen en zorg ook ten goede

komen aan de lokale bevolking. Dit wil echter niet zeggen dat de migrantenorganisaties en de diverse stichtingen van migranten afkerig zijn van commerciële initiatieven. Zolang een deel van de winst maar gebruikt wordt om te investeren in meer sociale woningbouw. Ook de vertegenwoordigers van de overheden van Marokko, Turkije en Suriname zijn het meest geporteerd van een combinatie van commerciële en sociale bouw.

Counterparts in Suriname en Turkije

Volgens de deelnemers aan de expertmeetings zijn er in Suriname, Turkije en Marokko zeker organisaties en ondernemingen te vinden die op kunnen treden als counterpart voor Nederlandse organisaties die in die landen willen bouwen. Het Surinaamse model bestaat er dikwijls uit dat er in Nederland een stichting wordt gevormd om een bepaald initiatief van de grond te krijgen en in Suriname een zusterstichting. Het aantal non-gouvernementele organisaties en particuliere initiatieven is dan ook groot, zowel binnen de Surinaamse gemeenschap in Nederland als in Suriname. Voorbeelden van initiatieven in Nederland en Suriname die zich richten op het bouwen in Suriname zijn:

- Stichting Vrienden van Mariënborg – bejaardenhuis voor Javaanse ouderen
- Stichting Opo doro – woningen voor remigranten

- Stichting Brasa – Stedelijke Woningdienst Amsterdam en woningcorporaties Het Oosten en de Algemene Woningbouw Vereniging (AWV) helpen de Stichting Sekrepatu in Suriname 500 betaalbare huizen te bouwen.
- Stichting Jiuli – een Surinaamse stichting die zich richt op zorg en wonen voor ouderen is op dit moment op zoek naar een counterpart in Nederland.

In Turkije lijkt het naast enkele staatsorganisaties toch vooral de commerciële sector te zijn die op kan treden als counterpart van Nederlandse initiatieven. De overheden hebben vooral een rol in het verlenen van toestemming en het scheppen van randvoorwaarden. Volgens de deelnemers aan de Turkse expertmeeting zal de bereidheid van Turkse gemeenten, van de Turkse overheid en van commerciële organisaties om mee te werken aan het bouwen van woon-zorg complexen voor pendelaars, remigranten en de lokale bevolking groot zijn. Zij waarschuwen echter dat het functioneren van deze organisaties in Turkije totaal anders is dan in Nederland en dat ook de cultuurverschillen aanzienlijk zijn. Daar hebben Turkse migranten uit Nederland al mee te maken, laat staan puur Nederlandse organisaties. Bij het ontwikkelen van initiatieven is het dan ook belangrijk

dat actief gebruik gemaakt wordt van de kennis en inzichten van migranten en dat er de ruimte wordt gevonden om door middel van een concreet experiment, of pilot-project uit te vinden wat de beste weg is om tot samenwerking tussen Nederlandse en Turkse ondernemingen en organisaties te komen.

In Marokko lijkt de rol van de overheid sterker dan in Turkije en Suriname. De discussie binnen de Marokkaanse gemeenschap in Nederland over investeringen en projecten voor remigranten en pendelaars in Marokko is nog van vrij recente datum. De overheid werd lange tijd als een groot obstakel gezien. Op dit moment is er sprake van enige toenadering tussen migrantenorganisaties en de Marokkaanse overheid om na te gaan op welke terreinen men de handen ineen kan slaan. Van uitgewerkte ideeën voor initiatieven op het gebied van wonen en zorg is echter nog geen sprake. De expertmeeting over Marokko stond vooral in het teken van analyse van de situatie en het benoemen van de gebieden waarop initiatieven ontwikkeld zouden moeten worden. Zorgverzekeringen en het ontwikkelen van vormen van thuiszorg kwamen daarbij als belangrijke aandachtsgebieden uit de bus.

Hoe verder?

- **Het inventariseren en bundelen van bestaande initiatieven die zich richten op de landen van herkomst – beschrijven van good practices – en het opzetten van een kennisbank.**
- **Het vormen van combinaties van bouwers, migrantenorganisaties en investeerders om bestaande plannen en initiatieven (in Surinaamse kring met name) te steunen en verder uit te werken en om nieuwe projectplannen te ontwikkelen voor pendelhuizen en wooncomplexen voor remigranten en pendelaars.**
- **Het onderzoeken van de mogelijkheden om bestaande woningen, hotels en appartementen in Marokko, Turkije en Suriname geschikt te maken voor pendelaars.**

2.3 Ontwikkeling van de ouderenzorg in de landen van herkomst

Zoals uit de voorgaande paragraaf al blijkt is de belangstelling voor projecten op het gebied van wonen en zorg in de landen van herkomst relatief groot. Oudere migranten hier willen hun kennis en ervaring overbrengen naar de streek waar zij vandaan komen en de ouderenzorg daar, die daar veelal het karakter van armenzorg heeft, op een hoger plan brengen. Zorgverzekeraars realiseren zich dat zij terugkeerders in het land van herkomst voor minder geld even goede zorg zouden kunnen garanderen als in Nederland. Zorgaanbieders zien mogelijkheden om op grond van bijvoorbeeld de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ), zorginstellingen in het buitenland te exploiteren en daarmee de druk op de ouderenzorg in Nederland te verminderen. Kortom, ieder heeft zo zijn motieven. De verschillende partijen zien in principe mogelijkheden om die motieven aan elkaar te koppelen en samen te werken. Opvallend is ook het enthousiasme bij de vertegenwoordigers van de verschillende overheden van de landen van herkomst. Zij zien in de initiatieven die migranten met steun van Nederlandse partners kunnen realiseren een kans om de ouderenzorg in het eigen land een impuls te geven.

Gesprekken met:

Initiatieven van Migranten in Nederland
Ziekenfonds Amsterdam en Omstreken (ZAO)
Anova
Consulaten/Ambassades
Zilveren Kruis Achmea
Reinoud Adviesgroep
Unversiteit van Hacettepe, Turkije
Ministère chargé de la Condition de la Femme, la Protection de la Famille et de l'Enfance et l'Intégration des Handicapés, Marokko
WoonZorg Nederland

Mogelijke partners:

Thuiszorginstellingen
Zorgverzekeraars
Koepels van zorginstellingen
Ontwikkelingsorganisaties
Gemeenten
Nederlandse overheid
Non-gouvernementele organisaties (Ngo's) in de landen van herkomst
Overheden in de landen van herkomst

Wanneer we spreken over ouderenzorg in de landen van herkomst, dan gaan de gedachten in de basis uit naar de in Nederland bestaande vormen van zorg: thuiszorg, verzorgingshuiszorg en verpleeghuiszorg.

Thuiszorg

In Marokko is de thuiszorg, als organisatie, niet bekend. Wel zijn er voor een relatief laag bedrag vrij eenvoudig allerlei vormen

van privé-hulp in te huren. Toch zijn de kosten hiervan voor veel mensen een obstakel. Bovendien vervangt een hulp die ingehuurd wordt niet de warmte van een

familiekring. Omdat het in Marokko gewoonte is dat de familie voor ouderen zorgt is er volgens een vertegenwoordiger van het Marokkaanse ministerie, belast met de positie van Vrouwen, Bescherming van Gezin en Kinderen en de Integratie van Gehandicapten, vooral behoefte aan het ontwikkelen van aanvullende vormen van thuishulp. Het ministerie is zeker geïnteresseerd in de plannen van remigranten in Noord Marokko om bij elkaar te wonen en samen thuiszorg te regelen (veel remigranten hebben weinig familie om zich heen). Dit kan een belangrijk begin zijn van thuiszorg voor de lokale bevolking. Het Ministerie hamert er echter wel op dat er goed doortimmerde plannen moeten worden overlegd, die gebaseerd zijn op feitelijke haalbaarheidsstudies.

Ook in Turkije is er nauwelijks sprake van georganiseerde thuiszorg. In dit land is vier jaar geleden een poging gedaan door Amerikanen om thuiszorg commercieel op te zetten. Het idee sloot slecht aan bij de verwachting van de ouderen dat ze verzorgd zullen worden door hun kinderen. Op dit moment lijkt thuiszorg een betere kans van slagen te hebben. Zeker wanneer de voorziening toegespitst wordt op remigranten uit Nederland en Duitsland, die voor de zorg geen beroep kunnen doen op hun kin-

deren die vaak nog in het emigratieland verblijven. Onder de inwoners van Turkije is onder andere volgens Professor Özdemir van de Hacettepe Universiteit in Ankara, mede onder invloed van demografische ontwikkelingen, sprake van een mentaliteitsverandering. De oorspronkelijke grootfamilies worden meer en meer vervangen door kerngezinnen. Vrouwen werken in toenemende mate in de betaalde sector en kinderen voelen er minder voor om hun ouders in huis te nemen. Hoewel dergelijke ontwikkelingen zich niet van de ene op de andere dag voltrekken is het belangrijk dat men in Turkije hierop anticipeert en zich bezint op de gewenste inrichting van de ouderenzorg, aldus Professor Özdemir. In het voorgestelde pilot-project voor remigranten, pendelaars en lokale ouderen in Turkije (zie ook vorige paragraaf) zou, behalve met verzorgingshuishouding ook nadrukkelijk met het organiseren van thuiszorg geëxperimenteerd kunnen worden.

In Suriname is thuiszorg een meer bekend fenomeen. Er zijn zowel publieke als private thuiszorgorganisaties actief. Veelal beperkt de hulp zich tot het baden van ouderen en het voor hen koken. Ook wordt er soms voor vervoer gezorgd wanneer dat voor medische behandeling noodzakelijk is.

Het busje dat de thuiszorgstichting Jepi De ("Er is hulp") tot haar beschikking heeft is oud en onbetrouwbaar, het verbruikt meer olie dan benzine! Het vinden van geld voor een nieuw busje kost gigantisch veel tijd en energie. (Surinaamse expertmeeting)

In Suriname wil men graag de standaard van de thuiszorg opkrikken. Investerings vanuit Nederland worden daarbij als onontbeerlijk gezien. Een groot probleem bij het opschroeven van de kwaliteit van de thuiszorg is het gebrek aan geschoold personeel. Veel ziekenverzorgenden en verpleegsters vertrekken naar Nederland. De Surinaamse overheid heeft er de afgelopen tijd hard aan gewerkt om met Nederland tot afspraken te komen om deze 'braindrain' tegen te gaan. Ook voor Turkije en Marokko geldt dat initiatieven om vormen van thuiszorg daar te ontwikkelen alleen kans van slagen hebben als er veel aandacht is voor de scholing van (toekomstig) personeel.

Verzorgingshuizen

In Suriname bestaan diverse verzorgingshuizen, zowel van de staat als van particuliere organisaties. In de Surinaamse expertmeeting is het plan geopperd om op de grond van enkele particuliere huizen appartementen voor pendelaars en remigranten te bouwen. Zij kunnen hun zorg dan van het nabij gelegen huis betrekken. Met de inkomsten die de huizen op deze manier genereren kan de standaard van de zorg in de huizen worden verhoogd. Een bezwaar dat tegen dit plan werd opgevoerd is dat

het wederom een initiatief is dat zich richt op de relatief welgestelden. Aan de andere kant realiseert men zich dat de positie van de arme Surinaamse ouderen ook niet verbetert wanneer dit soort initiatieven nagelaten wordt.

In Turkije bestaan verschillende instanties die zich bezighouden met de positie van ouderen. Onder andere het uitkeringsorgaan sociale zekerheid, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), particuliere gezondheidszorgorganisaties, particuliere verzekeringsmaatschappijen en de organisatie voor sociale hulpverlening, Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK). Er bestaan enkele particuliere verzorgingshuizen voor de rijkere Turken die zorg leveren die vergelijkbaar is met West-Europese standards. De hulp die bijvoorbeeld de organisatie voor sociale hulpverlening kan leveren is beperkt en richt zich vooral op de allerarmsten die geen familie hebben om op terug te vallen. Volgens de deelnemers aan de expertmeeting is er zonder meer behoefte aan meer verzorgingshuizen in Turkije, zowel voor migranten die hun levensavond in hun land van herkomst willen slijten, als voor de lokale bevolking. Door de huidige economische crisis in het land ziet het er

echter niet naar uit dat vanuit Turkije zelf op dit moment initiatieven hiertoe zullen worden genomen.

Verpleeghuizen

Voor zover de Projectgroep Teruggaan én Blijven heeft kunnen nagaan is er in geen van de drie landen sprake van verpleeghuiszorg. Wel is er in Nederland onder meer door Gerda Havertong een initiatief genomen om geld in te zamelen voor een project voor demente bejaarden in Suriname. Wat betreft Marokko en Turkije lijkt er op dementie een zeker taboe te rusten en worden demente ouderen zoveel mogelijk thuis gehouden.

In de gesprekken met zorgverzekeraars en zorgaanbieders is duidelijk geworden dat beide partijen in principe zeer geïnteresseerd zijn om te investeren in ontwikkeling van de ouderenzorg in de landen van herkomst. Zorgaanbieders zijn aan het uitzoeken op welke gronden en onder welke condities zij thuiszorg en vooral ook verzorgingshuiszorg in Marokko en Turkije kunnen leveren. Zij denken daarbij nadrukkelijk aan samenwerking met lokale zorgorganisaties. Zorgverzekeraars willen graag zorg in het buitenland kunnen vergoeden. Ook zij zijn op zoek naar betrouwbare partners in onder meer Turkije en Marokko. In de volgende paragraaf gaan we nader in op het vraagstuk van zorgverzekeringen voor remigranten en pendelaars.

Hoe verder?

- **Het bijeenbrengen van informatie over de vele kleine en grotere initiatieven die zich richten op de ontwikkeling van ouderenzorg in Suriname en het, voor zover mogelijk, bundelen van de krachten.**
- **Het uitwerken van de bestaande gedachten voor bijvoorbeeld een pilot-project in Turkije en een woon-zorgproject voor remigranten in Marokko in concrete plannen en deze voorzien van haalbaarheidsstudies.**
- **Het ontwikkelen van werkbare samenwerkingsvormen tussen zorgaanbieders, zorgverzekeraars en migrantengroepen om de denkkraft en de financiële mogelijkheden te creëren om waar iedereen over praat - het ontwikkelen van verzorgingshuiszorg in de landen van herkomst - in concrete projecten te realiseren.**

2.4 Zorgverzekeringen in de landen van herkomst

De toestand van de medische zorg in de landen van herkomst speelt een belangrijke rol bij de keuze van veel migranten om uiteindelijk toch in Nederland te blijven. Het gebrek aan mogelijkheden om zich tegen de vaak hoge medische kosten te verzekeren is een van de factoren die maakt dat men weinig vertrouwen heeft in de gezondheidszorg in eigen land.

Zorgverzekeringen zijn niet alleen van belang voor individuele migranten, maar ook voor het opzetten van thuiszorg en het exploiteren van bijvoorbeeld verzorgingshuizen.

In Nederland is het verzekeringssysteem opgebouwd uit verschillende soorten van verzekeringen. Er is een algemene verzekering als de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten die voor iedereen dezelfde kosten dekt. Uit de AWBZ worden bijvoorbeeld de thuiszorg en de verzorgingshuis- en de verpleeghuiszorg betaald. Daarnaast is er het ziekenfonds dat gericht is op mensen in een bepaalde inkomensgroep. Het ziekenfonds dekt de kosten van directe medische zorg. Voor degenen die niet onder het ziekenfonds vallen zijn er de particuliere ziektekostenverzekeringen.

Gesprekken met:

Agis Groep (Anova, ZAO, Anoz)
Achmea (Zilveren Kruis)
Sociale Verzekeringsbank (SVB)
Nederland Migratie Instituut (NMI)

Mogelijke partners:

Agis Groep (Anova, ZAO, Anoz)
Achmea (Zilveren Kruis)
Rijksoverheid

In de landen van herkomst zijn de verzekeringsmogelijkheden heel anders. Turkije kent bijvoorbeeld drie instituten die actief zijn op het gebied van sociale verzekeringen. De SSK voor arbeiders, Bağ-Kur voor zelfstandigen en T.C. Emekli Sandığı voor ambtenaren. Via een verdrag met Turkije is geregeld dat ook de ziektekostenverzekering van mensen die gebruik maken van de remigratiewet via de SSK verloopt. Een probleem met dit fonds is echter dat het zeer bureaucratisch werkt. Formulieren

raken zoek en mensen moeten soms maanden op een vergoeding wachten.

In Marokko vallen mensen die in de publieke en private sector werken onder het sociale zekerheidsstelsel, uitgevoerd door de Caisse Nationale de Sécurité Sociale (CNSS) en hebben recht op gratis medische zorg. Maar dat is maar een zeer beperkte groep. De rest van de bevolking is als zelfstandige zelf verantwoordelijk voor de zorg of afhankelijk van familiale solidariteit, of wanneer er geen familie is, van de goedwillendheid

van de overheid en charitatieve organisaties.

In Suriname is het verzekeringssysteem niet meegegaan met de economische ontwikkelingen. Premie-aanpassingen vinden vaak niet plaats: 300,- Surinaamse gulden destijds zijn nu 1,- waard. Daarom zijn de mensen bijna altijd onderverzekerd. Een aantal maatschappijen houdt wel rekening met de waardevermindering van de Surinaamse gulden. Er bestaat in Suriname voor minvermogenden een aantal gratis medische voorzieningen. Deze zijn echter alleen toegankelijk voor Surinaamse staatsburgers.

Voor alledrie de landen geldt dat particuliere verzekeringen wel bestaan maar meestal schreeuwend duur zijn. In de praktijk moeten de kosten van medische zorg buiten de staatsziekenhuizen vaak contant betaald worden.

Nederlandse zorgverzekeraars oriënteren zich op de landen van herkomst

De Projectgroep Tenbé heeft het ontwikkelen van mogelijkheden om ook in het land van herkomst verzekerd te zijn tegen ziektekosten als een belangrijk onderwerp naar voren gebracht. Uit de gesprekken met zorgverzekeraars over dit onderwerp is gebleken dat de ontwikkelingen op dit punt verder zijn dan gedacht. Daarbij is een onderscheid te maken naar de inspanningen

van een aantal zorgverzekeraars als Ziekenfonds Amsterdam en Omstreken (ZAO) en Anova die voort zijn gekomen uit de oude regionale ziekenfondsen en de inspanningen van particuliere landelijke ziektekostenverzekeraars als Nationale Nederlanden en Aegon. (Het onderscheid tussen deze verzekeraars wordt overigens steeds kleiner doorat zij onderling en ook met banken fuseren tot grote internationaal georiënteerde concerns).

Zorgverzekeraars als Anova en ZAO (die samen onderdeel uitmaken van de Agis Groep) stellen zich op het standpunt dat iedereen die bij hen verzekerd is recht heeft op goede medische zorg, of hij zich nu in Nederland bevindt of in het buitenland. Zij rekenen het tot hun taak om de vergoeding van ingrepen in het buitenland eenvoudiger te maken en willen daartoe contracten sluiten met medische instellingen in bijvoorbeeld Marokko en Turkije. De bepaling in de ziekenfondswet dat vergoedingen in het buitenland alleen mogelijk zijn als er sprake is van spoedeisende hulp, lijken voor deze zorgverzekeraars geen echt groot obstakel. Om de gedachte dat iedereen recht heeft op medische hulp ongeacht waar hij zich bevindt in praktijk te kunnen (gaan) brengen, heeft Anova in Marokko en Turkije steunpunten gecreëerd. Deze steunpunten zijn in de eerste plaats voor toeristen en migranten die de zomer in hun land van

herkomst doorbrengen, maar de bedoeling is dat ze op den duur ook een bredere functie krijgen. Veel hangt af van de partners die er in deze landen gevonden kunnen worden. Behalve de Agis Groep is ook Zilveren Kruis Achmea, dat veel ziekenfondscliënten in Rotterdam verzekert, zich aan het oriënteren op de mogelijkheden om pendelaars in het buitenland te bedienen.

Zorgverzekeraars oriënteren zich niet alleen op de mogelijkheden van de ziekenfondswet, maar ook op die van de AWBZ. De vraag die zij zich daarbij stellen is waarom mensen die een indicatie hebben voor zorg via de AWBZ per se in Nederland verzorgd moeten worden. Het is ook goed voor te stellen dat deze zorg in Spanje, Suriname of Turkije geleverd wordt. Belangrijkste voorwaarden hiervoor zijn zorgaanbieders die de gewenste zorg kunnen leveren en een overheid die actief meedenkt hoe het een en ander, zonder dat er sprake is van hogere kosten, geregeld kan worden. Als het mogelijk is AWBZ zorg in het buitenland te regelen dan zijn de grote ziektekostenverzekeraars zeker geïnteresseerd in investeringen in verzorgingshuizen in de landen van herkomst en zijn er zeker Nederlandse zorgaanbieders te vinden die (samen met organisaties ter plekke) de gewenste zorg willen leveren.

Verder wordt ook nagedacht over mogelijkheden op het gebied van particuliere verzekeringen en de vrijwillige AWBZ. Met name uit de Surinaamse gemeenschap is de vraag gesteld naar mogelijkheden om vanuit Nederland voor familieleden in Suriname een ziektekostenpolis af te sluiten. Tijdens de Tenbé expertmeeting over Suriname is afgesproken dat medewerkers van de Agis Groep en de Sociale Verzekeringsbank (SVB) in creatieve zin de hoofden bij elkaar zullen steken om te onderzoeken wat de mogelijkheden hiertoe zijn en wie er verder bij deze plannen betrokken moeten worden om ze verder uit te werken.

Er zijn dus tal van ontwikkelingen gaande op het gebied van de zorg- en ziektekostenverzekeringen voor de landen van herkomst. Ook vanuit die landen zelf tonen commerciële verzekeringsmaatschappijen zich in toenemende mate geïnteresseerd in de markt van migranten in Nederland (met name uit Marokko en Turkije). Zo is het project Tenbé naar aanleiding van de expertmeeting over Marokko, benaderd door het agentschap Assurances Dafali, dat voor een zevental Marokkaanse verzekeringsmaatschappijen werkt en graag op de Nederlandse markt actief wil worden. Als gevolg van de op handen zijnde veranderingen in de wet- en regelgeving omtrent ziektekostenverzekeringen en omdat het ingewikkeld is om een overzicht te krijgen van

alle strevende partijen op dit terrein, is het moeilijk om te voorspellen of en op welke termijn oudere migranten zich werkelijk verzekerd kunnen weten voor ziektekosten

in hun land van herkomst. Dat er op dit terrein nadere ontwikkelingen zullen plaatsvinden lijkt echter onvermijdelijk.

Hoe verder?

- **Verder onderzoeken van de mogelijkheden die er gecreëerd kunnen worden voor onder andere Surinamers in Nederland om een betaalbare ziektekostenpolis voor familieleden in Suriname af te sluiten.**
- **Ontwikkelen van een gezamenlijke strategie van zorgverzekeraars richting overheid m.b.t. het versoepelen van de regelgeving rond ziekenfonds en AWBZ in het buitenland.**
- **Het actief informeren van migranten in Nederland over de ontwikkelingen die de verschillende zorgverzekeraars nastreven en het actief raadplegen van oudere migranten over de vraag hoe zij tegenover deze ontwikkelingen staan.**

2.5 Opheffen wettelijke belemmeringen

In het voorgaande zijn we vooral ingegaan op de kansen en mogelijkheden die er liggen rond remigratie en pendelen. Er is echter ook sprake van een aantal wezenlijke belemmeringen. Deze liggen met name op het gebied van de sociale wetgeving. In haar tussentijds verslag heeft de Projectgroep gewezen op een aantal moeilijke punten in de remigratiewet. Genoemd werden onder meer de hoogte van de remigratie-uitkering, de te beperkte terugkeeroptie (één jaar) en de angst van veel migranten dat ze op den duur problemen krijgen met hun uitkering of met andere regelingen en dan door de bestaande visumplicht, slechts met veel moeite naar Nederland kunnen om het een en ander te regelen.

Gesprekken met: Inspraakorganen NMI Ministeries Euro-Mediterraan Centrum Migratie en Ontwikkeling (EMCEMO)	Mogelijke partners: Rijksoverheid Inspraakorganen NMI Zelforganisaties Politiek
--	--

Opgeven Nederlandse nationaliteit groot obstakel

Uit de gevoerde gesprekken komt naar voren dat de hoogte van de uitkering in sommige gevallen weliswaar een probleem is, maar dat het feit dat men het Nederlanderschap bij definitieve terugkeer op moet geven, eigenlijk een veel groter obstakel is. Juist het Nederlandse paspoort is voor veel migranten het symbool van zekerheid en vormt de garantie dat men in tijden van nood terug kan keren om de eigen zaken te regelen of een echte onontkoombare medische ingreep te ondergaan.

Niet alleen uit de remigratiewet zelf vloeien belemmeringen voort. Oudere migranten worstelen ook geruime tijd met het probleem van de aanvullende bijstand. Omdat zij niet voor een volledige uitkering op basis van de Algemene Ouderdomswet (AOW) in aanmerking komen, wordt hun inkomen aangevuld via de bijstand. Voor die aanvulling gelden de algemene regels van de bijstandwet. Dit houdt onder meer in dat zij, ook al zijn zij niet meer sollicitatieplichtig, maar een beperkte periode in het buitenland mogen verblijven. Vanuit de kringen van oudere migranten is al voorgesteld om die aanvulling te laten verstrekken door de SVB die ook de AOW uitkeert. Daarmee

hoopt men dat de beperkende regels vervallen. Een nadeel van deze oplossing is dat er hiermee niets aan de hoogte van de uitkering verandert, waardoor oudere migranten een structureel lager inkomen houden dan andere 65+ ers met alleen AOW.

Naast bovengenoemde problemen hebben de voorgestelde veranderingen in het stelsel van sociale zekerheid voor remigranten tal van negatieve effecten. Het Euro-Mediterraan Centrum Migratie en Ontwikkeling (EMCEMO), FORUM, het Inspraak Orgaan Turken (IOT), het Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiërs (SMT) en de Stichting Steun Remigranten (SSR) hebben hier onlangs een gezamenlijk rapport¹ over uitgebracht waarin zij o.a. het volgende constateren:

- De wetwijzigingen in het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel leiden tot schrijnende situaties.
- Mensen die een uitkering hebben op basis van de Wet op de Arbeidsongeschiktheid (WAO) in Marokko en Turkije ondervinden meer dan eens de 'opeengestapelde' gevolgen van meerdere wetwijzigingen, waaronder een herkeuring in het kader van de wet Terugdringing beroep op de arbeidsongeschikt-

---

¹ Sociale Onzekerheid; Problemen die Turkse en Marokkaanse remigranten ondervinden door de wijzigingen en de uitvoering van het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel. FORUM Utrecht, september 2001

heidsregelingen (TBA) die tot een veel lager inkomen kan leiden.

- De individualisering van de AOW in 1985 heeft tot gevolg dat een belangrijk aantal Marokkaanse vrouwen hun AOW kwijtraakt op het moment dat hun man overlijdt.
- Het niet meer exporteerbaar zijn van de toeslagen in het kader van de Toeslagenwet heeft grote inkomensgevolgen voor de ontvangers.
- Een verblijf van langer dan drie maanden in Turkije of Marokko wordt gelijkgesteld aan wonen in het buitenland en daarmee eindigt de verplichte verzekering voor de volksverzekeringen en vervalt de Toeslag.
- Er is geen voorziening waar geremigreerden met een Nederlandse uitkering met vragen terecht kunnen, waardoor remigranten zich in de steek gelaten voelen door de Nederlandse overheid.

Het NMI dat dagelijks ondersteuning geeft aan mensen die overwegen terug te keren, heeft deze knelpunten onlangs in het kader van haar tienjarig bestaan op de conferentie "Remigratie *in beweging*"² aan de orde gesteld. Om tot werkelijke verbeteringen te komen is verdere actie echter dringend noodzakelijk.

---

² Remigratie *in beweging*, conferentie reader. NMI Utrecht, mei 2001

Hoe verder?

- **Bij de evaluatie van de remigratiewet in 2004 dient de Tweede Kamer oog te hebben voor bovengenoemde effecten van de remigratiewet en te bezien hoe de geschetste belemmeringen opgeheven kunnen worden.**
- **Het vereenvoudigen van de visumplicht voor terugkeerders. Voor een deel bestaat die versoepeling uit organisatorische maatregelen (kortere wachttijden, meer kleine visumkantoren verspreid over het land e.d.)**
- **Een aantal gerichte maatregelen in de Tweede Kamer aan de orde stellen om de inkomensachteruitgang voor remigranten, ten gevolge van allerlei uitwerkingen van wettelijke maatregelen, tegen te gaan.**

3. De positie van oudere migranten in Nederland

Inleiding

In het vorige hoofdstuk is de relatie tussen oudere migranten en de landen van herkomst aan de orde geweest. Geconstateerd is dat het aantal mensen dat gebruik maakt van de nieuwe remigratiewet relatief gering is. Hoewel veel oudere migranten graag zouden pendelen en een deel dit ook feitelijk doet, blijft er een grote groep oudere migranten over die voorlopig in Nederland zal blijven. Naarmate deze groep ouder wordt neemt het beroep dat zij doen op allerlei vormen van zorg toe. Ook op het gebied van wonen leidt het ouder worden tot specifieke behoeften. Deze behoeften komen deels overeen met die van andere ouderen, maar hebben deels ook een eigen karakter. Behalve zorg en wonen zijn ook de financiële positie van oudere migranten en hun relaties met jongere generaties zeer belangrijk voor hun welbevinden. In het tussentijds verslag van januari 2001 stelt de Centrale Projectgroep Teruggaan én Blijven bovendien dat maatschappelijke participatie van oudere migranten essentieel is voor hun gevoel van eigenwaarde. In dit hoofdstuk gaan we niet alleen in op het toenemend aantal initiatieven dat er op bovengenoemde terreinen wordt genomen, maar geven we ook aan op welke terreinen volgens de Projectgroep verdere actie noodzakelijk is.

3.1 Nieuwe woonvormen

Gesprekken met:

WoonZorg Nederland
Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV)
Algemene Woningbouwvereniging
WestWaarts (woningbouwconsortium Parkstad)
Stichting Zorgcompas
Centrum voor Transculturele Zorg (CTZ)

Mogelijke partners:

Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV)
Woongroepenwinkel Rotterdam
Amsterdams Steunpunt Wonen
Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW)
WoonZorg Nederland
Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties (AFWC)

Net als andere ouderen vinden oudere migranten een veilige en sociale woonomgeving erg belangrijk. De meeste van hen hebben graag mensen om zich heen met wie ze hun ervaringen en achtergronden kunnen delen en met wie ze in hun eigen taal kunnen spreken. Dit wil echter niet zeggen dat ze alleen bij elkaar willen wonen. Veel van hen hechten ook aan contacten met Nederlanders en met andere allochtonen. In haar tussentijdse verslag wijst de Projectgroep erop dat de woonwensen van oudere migranten net zo divers zijn als die van Nederlandse ouderen. Het enige verschil is wel dat ze zich vaak in dezelfde inkomensklasse bevinden. Ondanks de diversiteit aan wensen en behoeften zijn er toch een paar woonvormen te benoemen die voor oudere migranten extra aantrekkelijk zijn. Deze zijn:

- Meergeneratiewoningen
- Groepswoningen
- Pendelwoningen

In het vorige hoofdstuk is het begrip pendelwoningen al aan de orde geweest. In deze paragraaf wordt vooral ingegaan op

het groepswonen en op de meergeneratiewoningen.

Groepswonen neemt hoge vlucht

Groepswonen is als vorm aantrekkelijk voor oudere migranten omdat ze daardoor zelfstandig en toch in hun eigen sfeer kunnen wonen. De laatste jaren zijn er in diverse gemeentes woongroepen voor oudere migranten gerealiseerd en er staan er nog meer op stapel. In Den Haag zijn er inmiddels groepswoonprojecten voor Chinese, Antilliaanse, Javaanse en Creoolse ouderen. In Amsterdam is bijvoorbeeld de Surinaamse woongroep Wi Kontren zeer actief en werken Chinezen uit Suriname en Hongkong, samen met de Algemene Woningbouwvereniging Amsterdam aan de voorbereiding van een Chinese woongroep. In Rotterdam is een eerste Turkse woongroep in voorbereiding. Hoewel de procedures vaak lang zijn en de ouderen echt een lange adem moeten hebben voordat ze in hun woongroepappartementen kunnen trekken, is de bereidheid onder woningbouwverenigingen en gemeenten om dit soort initiatieven te steunen, relatief groot. Door de sa-

menwerking met architecten van allochtone afkomst ontstaan vaak prachtige complexen met een geheel eigen uitstraling. In Rotterdam onderzoekt de Woongroepenwinkel thans overigens ook de mogelijkheden tot het realiseren van woongroepen in bestaande bouw.

Er is op het gebied van groepswonen dus het nodige gaande en de nodige ervaring opgedaan. De Steunpunten Wonen in de grote steden weten inmiddels wat er komt kijken bij het ondersteunen van groepen oudere migranten die een woongroep willen vormen. De Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV) heeft vier modellen voor groepswonen geëvalueerd. De uitkomsten van deze evaluatie zoals beschreven in 'Groepswonen van Allochtone Ouderen'³ zijn bedoeld om een antwoord te geven op vraagstukken rond cultuurverschillen, taalproblemen en financiële middelen. Ook binnen het Innovatieprogramma Wonen en Zorg (IWZ) van de SEV en het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) is aandacht voor mogelijke varianten van gemeenschappelijk wonen van oudere migranten. Een belangrijk aandachtspunt is het organiseren van kennisoverdracht, zodat nieuwe groepen, woningbouwverenigingen en andere betrokkenen kunnen leren van de ervaringen van

---

³ Groepswonen van Allochtone Ouderen; evaluatie van 4 projecten. SEV Rotterdam, december 1998

eerdere projecten. In 2001 is een start gemaakt met een 'Platform gemeenschappelijk wonen'. Doel van dit platform is om de kennisuitwisseling tussen de verschillende projecten te bevorderen. Voorzover de Projectgroep Teruggaan én Blijven kan beoordelen kan beoordelen ervaren de meeste bewoners het wonen in een eigen woongroep als zeer positief. Het is dan ook de verwachting van de Projectgroepleden dat er niet alleen in de grote steden, maar ook in andere gemeenten nog meer gemeenschappelijk wonen voor oudere migranten gestart zullen worden.

Meergeneratiewoningen bieden meer mogelijkheden

De aandacht voor meergeneratiewoningen is op dit moment veel beperkter dan voor groepswonen. Toch is deze woonvorm uitermate geschikt voor oudere migranten en hun kinderen. Meergeneratiewoningen bieden de mogelijkheid om vanuit een nabije situatie voor elkaar te zorgen, maar toch ook een gescheiden huishouden te voeren. In het verleden is er, onder meer in Almere geëxperimenteerd met zogenaamde kangoeroewoningen. Dit zijn woningen waarbij er in een grotere woning een kleinere woning als het ware wordt ingebouwd. Volgens een woordvoester van de SEV is het experiment met de kangoeroewoningen eigenlijk mislukt, omdat bij verhuizing van het ene huishouden, het andere ook moet vertrekken. De wederzijdse afhankelijkheid

is te groot. Bij meergeneratiewoningen of tandemwoningen speelt dit probleem minder. Meergeneratie- of tandemwoningen zijn zelfstandige woningen, naast of boven elkaar gelegen die via een (in pandige) trap of een tussendeur met elkaar verbonden zijn. Het voordeel van dit soort woningen is dat ze voor veel groepen mensen aantrekkelijk zijn, bijvoorbeeld ook voor gehandicapten, en dat er relatief weinig verbouwd hoeft te worden. Wanneer de behoefte aan een meergeneratiewoning verdwijnt kunnen er vrij eenvoudig weer twee zelfstandige woningen van worden gemaakt. Een ander voordeel is dat meergeneratiewoningen juist in de wat oudere wijken van de grote steden, waar veel migranten wonen, gemakkelijk te realiseren zijn. Ook grootscheepse renovatieprojecten zoals die nu worden uitgevoerd in de naoorlogse wijken bieden veel mogelijkheden tot het construeren van dit type woningen. De Centrale Projectgroep is dan ook een groot voorstander van het creëren van meer meergeneratiewoningen.

Woonbehoeften in kaart brengen

Een van de redenen waarom er tot nu toe weinig van deze woningen zijn gerealiseerd is, volgens de gesprekspartners over dit onderwerp, dat de meeste woningcorporaties, gemeenten en andere bouwers vaak niet weten hoe zij de concrete woonbehoeften van oudere migranten kunnen peilen. Uit de gesprekken komt naar voren

dat de standaardmanieren die woningcorporaties en gemeenten hanteren om bewoners bij hun plannen te betrekken, zoals informatie- en inspraakavonden nauwelijks tot respons van oudere migranten leiden. Maar ook als er wel initiatieven genomen worden om (oudere) migranten zelf schetsen te laten maken van hun 'ideale' woning zoals in Den Haag in het project "Reis naar Nieuw"⁴ is gebeurd, dan vinden deze hun weg niet naar de woningcorporaties. De indruk bestaat dat zij het te ingewikkeld en te veel moeite vinden om hun vaste procedures los te laten en op basis van dergelijke schetsen met bewoners verder te praten. En toch is de betrokkenheid van oudere migranten van wezenlijk belang, zeker bij grootscheepse vernieuwingsprojecten als in de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam, waarvan de verwachting is dat in 2020 28% van de 55 plussers tot de groep oudere migranten zal behoren.

De Projectgroep Teruggaan én Blijven is van mening dat er gerichte mogelijkheden zijn te ontwikkelen om met oudere migranten in contact te komen en met hen te praten over hun woonwensen. Belangrijk daarbij is wel dat er niet te snel kant en klare voorstellen op tafel liggen maar dat er ruimte is voor het gesprek er omheen en de

---

⁴ "Reis naar Nieuw", gesprekken tussen architecten en bewoners. Gemeente De Haag, september 1998
"Reis naar Nieuw – Het zoeken naar de weg" verslag van de manifestatie, september 1999.

gedachten en wensen die nog nooit zijn uitgesproken. Het is de hoop en de verwachting van de Projectgroep dat positieve

ervaringen op dit punt, zoals ook met groepswonen is gebleken, snel tot navolging kunnen leiden.

Hoe verder?

- **Uitwerken van voorbeelden van meergeneratiewoningen en actief realiseren van deze woningen in bestaande bouw en in vernieuwbouwprojecten.**
- **Ontwikkelen van methodes om de woonwensen en woonbehoeften van oudere migranten rond concrete projecten in kaart te brengen**
- **Het vormen van groepen oudere migranten die met elkaar aan de hand van een programma over hun woonbehoeften kunnen spreken.**

3.2 Ontwikkelingen in de zorg

Er is al vele jaren gepraat over multiculturalisering van de ouderenzorg. Ook de Projectgroep Teruggaan én Blijven heeft aan dit vraagstuk de nodige gedachten en woorden gewijd. Als meest belangrijke onderwerpen op dit terrein noemde de Projectgroep:

- De ontwikkeling van multiculturele verzorgingshuizen
- Aandacht voor multiculturele opleidingsprogramma's voor verzorgenden en verplegenden
- Aandacht voor vraagsturing door oudere migranten
- Het stichten van Islamitische begraafplaatsen.

Gesprekken met:

Regiovisie Ouderenbeleid Amsterdam/Diemen
Centrum Advies & Begeleiding Oudere allochtonen (CABO) Amsterdam
ZAO
Anova
Zilveren Kruis Achmea
Centrum voor Transculturele Zorg (CTZ)
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)
NIZW
Verzorgingshuizen
Stichting Zorgkompas
Thuiszorg instellingen
Gemeenten
Politiek

Mogelijke partners:

Zorgaanbieders
Opleidingen
NIZW
Zorgverzekeraars
Minsiterie van VWS
Gemeenten
Politiek

Aandacht groeiende

Toen de Centrale Projectgroep begin 2000 over het onderwerp zorg sprak, waren er slechts enkele voorbeelden van multiculturele verzorgingshuizen in met name Den Haag (Transvaal) en Rotterdam (Humanitas). Ook bestonden er de aparte verzorgingshuizen voor Indische Nederlanders in Sint-Michielsgestel en Bussum. Verder was er enige ervaring met allochtone zorgconsulenten en allochtone ouderenadviseurs. Op andere gebieden van de zorg,

zoals de thuiszorg en de verpleeghuiszorg bestonden weinig concrete voorbeelden van projecten die zich specifiek op oudere migranten richten. Het afgelopen jaar is de aandacht voor multiculturalisering of interculturalisering van de zorg toegenomen. Steeds meer verzorgingshuizen geven te kennen dat zij zich meer op oudere migranten willen richten. In Rotterdam is een eerste experiment gestart met verpleeghuiszorg voor Islamitische ouderen. Ook funktioneert in deze gemeente het Centrum voor

Transculturele Zorg (CTZ) dat zich richt op het 'op maat' aanbieden van zorg aan oudere migranten. De (potentiële) klanten worden benaderd door zorgbemiddelaars, die de taal van de verschillende groepen ouderen spreken en die de vraag achter de vraag proberen te achterhalen. In Utrecht is inmiddels een samenwerkingsverband tot stand gekomen van zorgverzekeraar Anova, Thuiszorg stad Utrecht, de Rijksuniversiteit Utrecht en een plaatselijk ziekenhuis om de multiculturalisering van de zorg in deze stad een flinke impuls te geven. Daarbij wordt ook gekeken naar de mogelijkheden om uitwisselingsprogramma's voor personeel te organiseren met bijvoorbeeld Turkije. Het ministerie van VWS tenslotte heeft recentelijk de "Projectorganisatie Interculturalisering van de Gezondheidszorg" in het leven geroepen. Deze projectorganisatie moet de aanbevelingen van de Raad voor de Volksgezondheid⁵ omtrent interculturalisering nader uitwerken en concretiseren. Opzet is dat het plan van aanpak van deze organisatie eind 2001 in de Tweede Kamer wordt behandeld.

De Projectgroep Teruggaan én Blijven is blij met al deze initiatieven. Ze heeft de indruk dat er met name op het terrein van de verzorgingshuiszorg voorzichtige vorderingen

---

⁵ Advies Interculturalisering van de gezondheidszorg, Raad voor de Volksgezondheid & Zorg, Zoetermeer 2000

worden gemaakt. Op andere terreinen is er echter nog het nodige te ondernemen.

Multiculturele opleidingsprogramma's

Een van die terreinen betreft de opleidingen voor werkers in de gezondheidszorg. Uit de gesprekken komt het beeld naar voren dat er in de opleidingen voor verzorgend en verplegend personeel weinig structurele aandacht wordt besteed aan de achtergronden van oudere migranten. Het beeld is dat bijvoorbeeld hogescholen eerder de neiging hebben om multiculturele onderdelen te schrappen dan te integreren. Het argument is dat het algemene opleidingen dienen te zijn, zodat mensen zich na afloop kunnen specialiseren.

In de ogen van de Projectgroep is deze houding ten ene male onvoldoende. Inmiddels heeft ook de Raad voor de Volksgezondheid in haar eerder genoemde advies aangegeven dat in alle zorgopleidingen het vak 'interculturele zorgverlening' een verplicht onderdeel van het lesprogramma zou moeten worden. De Raad geeft aan dat het in feit nog beter is om te komen tot interculturele opleidingen die van meet af aan zijn afgestemd op de culturele diversiteit van hulpvragen.

Het NIZW is samen met het Centrum voor Beroeps- en Opleidingsvraagstukken bezig de profielen voor zorgberoepen vast te leggen. Daarin zal, als het goed is, ook aandacht besteed worden aan de vaardigheden op het gebied van interculturele zorgverle-

ning. Ook zorgverzekeraars geven te kennen dat zij aandacht voor multicultureel werk binnen de opleiding belangrijk vinden. Zij hebben hier echter slechts beperkte invloed op. De Projectgroep is van mening dat er met volle kracht moet worden ingezet op de `interculturalisering´ van de opleiding. Het werven van allochtone leerlingen dient in de programma´s hiervoor een belangrijk aandachtspunt te zijn.

Multiculturalisering van de thuiszorg

Naar aanleiding van de Tenbé gespreksronde realiseert de Projectgroep zich meer en meer dat het percentage oudere migranten dat uiteindelijk in aanmerking zal komen voor een plaats in een verzorgingshuis of een verpleeghuis, net als bij oudere Nederlanders, veel geringer zal zijn dan het aantal ouderen dat zelfstandig zal blijven wonen. Ook al spreken oudere migranten met elkaar over de vraag in hoeverre je mag verwachten dat de kinderen voor je zullen zorgen, velen zullen in eerste instantie toch een beroep op de zorg van familie doen. Als de familie die zorg niet meer kan dragen ligt het voor de hand dat er vooral gekeken zal worden naar de mogelijkheden van de thuiszorg. En juist van de thuiszorg heeft de Projectgroep het beeld dat deze qua organisatie en qua mentaliteit nog nauwelijks is voorbereid op het werken met mensen uit andere culturen.

Uit de gevoerde gesprekken blijkt dat er de laatste jaren toch wel enige pogingen zijn gedaan tot interculturalisering van de thuiszorg. Er is aandacht besteed aan voorlichting van (potentiële) allochtone cliënten en er is ingezet op het werven van allochtoon personeel. Inmiddels werken er veel Surinaamse vrouwen bij de diverse thuiszorginstellingen, maar het werven van Turks en Marokkaans personeel is veel moeilijker gebleken. Sommige thuiszorgorganisaties maken actief gebruik van de mogelijkheden die het persoonsgebonden budget hen biedt. Om én meer bekendheid te geven aan het werk van de thuiszorg én meer personeel te werven heeft de Thuiszorg Amsterdam inmiddels besloten om per september Turkse en Marokkaanse vrouwen die hun eigen ouders verzorgen, in dienst te nemen. Thuiszorg Amsterdam verwacht daarmee de drempel om ook bij andere zorgbehoevenden te gaan werken te verlagen (wachtlijstbestrijding) en hoopt tegelijkertijd meer oudere allochtonen als cliënten in huis te halen.

Binnen de thuiszorgorganisaties komt echter ook steeds nadrukkelijker de vraag op tafel of er niet meer inspanning nodig is dan het werven van allochtoon personeel. Sommige werkers van allochtone afkomst ervaren het als zeer belastend om bij mensen van hun eigen groep te werken, omdat deze een zeer groot beroep op hen doen. Maar fundamenteeler is de constatering dat

het leveren van multiculturele of interculturele zorg thuis ook vraagt om een andere organisatie van de zorg. Om tot een antwoord op de te komen op de vraag hoe dit het beste kan gebeuren is communicatie met oudere migranten over de aard van hun zorgvraag van essentieel belang.

Vraagsturing in de zorg

Uit de gespreksronde blijkt dat het onderwerp vraagsturing door de zorginstellingen als een van de ingewikkeldste vraagstukken wordt beschouwd. Het principe van vraagsturing wordt wel omarmd, maar de instellingen weten, net als woningcorporaties, vaak niet hoe ze met oudere migranten in contact kunnen komen. Als het gaat over de inrichting van de thuiszorg, of de organisatie van de zorg in een verzorgingshuis is het goed om een breder inzicht te hebben in de zorgbehoeften van allochtone ouderen. De methoden om met groepen oudere cliënten te praten over wat zij belangrijk vinden ontbreken echter meestal.

Op het niveau van de individuele zorgvraag blijkt het vaak moeilijk om te achterhalen of de vraag die gesteld wordt wel de echte vraag is die er leeft, of dat er achter de vraag nog meer vragen schuilgaan. Uit de ervaringen van de Nederlands Islamitische Bond voor Ouderen (NISBO) en het NIZW blijkt dat allochtone ouderenadviseurs een belangrijke functie kunnen vervullen in het bij elkaar brengen van oudere migranten en het zorgaanbod. Maar zelfs als er veel aan-

dacht is besteed aan het in kaart brengen van de zorgbehoeften van ouder migranten, kan men in de praktijk nog voor verassingen komen te staan. Hoewel uit vooronderzoek duidelijk is gebleken dat er in Rotterdam een concrete behoefte is aan verpleeghuiszorg voor oudere islamieten, zijn er voorlopig nog weinig cliënten die hier ook daadwerkelijk gebruik maken van het nieuw gecreëerde aanbod.

De participatie van oudere migranten op de terreinen wonen en zorg blijft over de hele linie erg beperkt. Dit heeft behalve met de manier van werken en benaderen van de instellingen ook te maken met het gebrek aan informatie en kennis onder oudere migranten zelf. In diverse steden zijn er inmiddels voorlichtingsprojecten van de grond gekomen die zich specifiek richten op oudere migranten. Daarnaast zijn er initiatieven als Kleurrijk Grijs in Nijmegen. Kleurrijk Grijs is een sinds 1998 functionerend samenwerkingsverband waarin verschillende organisaties met elkaar samen werken met het doel om wonen en welzijn, zorg en dienstverlening voor de ruim 1200 Nijmeegse ouderen uit etnische groepen, in samenhang en vraaggestuurd vorm te geven. Vooralsnog blijken dit soort initiatieven nog vooral een ontwerp- en voorlichtingsfunctie te hebben. Voor het werkelijk bereik van vormen van vraagsturing is, ook naar ervaring van het Centrum Advies & Begeleiding Oudere allochtonen (CABO) in Amsterdam, ook binnen de zorginstellingen

zelf, aandacht nodig voor het communiceren met oudere migranten.

In de diverse regiovisies die onder toezicht van de provincies worden opgesteld wordt aangegeven dat er meer aandacht besteed moet worden aan vraagsturing, ook door migranten. Door de provincie Zuid-Holland wordt benadrukt dat de eis dat (oudere) migranten ook echt gehoord worden opgenomen kan worden in het toetsingskader voor de regiovisies.

Islamitische begraafplaatsen

Oudere migranten die pendelen of die permanent in Nederland wonen realiseren zich in toenemende mate dat de traditie om in

het land van herkomst begraven te worden tot gevolg heeft dat de kinderen zelden in de gelegenheid zijn om het graf van hun ouders te bezoeken. Als gevolg hiervan zijn in een aantal gemeenten groepen opgestaan die ijveren voor islamitische begraafplaatsen. In ieder geval de gemeenten Amsterdam en Rotterdam geven aan dat zij deze wens serieus willen onderzoeken. De indruk bestaat wel bij deze gemeenten dat het zo langzamerhand wemelt van de initiatieven op allerlei terrein en dat ieder toch vaak bezig is het `wiel opnieuw´ uit te vinden. De behoefte aan uitwisseling en afstemming over dit soort onderwerpen neemt dan ook toe.

Hoe verder?

- **Het actief en met voldoende volume in praktijk brengen van de adviezen van de Raad voor de Volksgezondheid op het gebied van onder meer opleidingen, management en het toegankelijk maken van bestaande kennis en ervaring op het gebied van interculturalisering van de zorg.**
- **Het creëren van netwerken van oudere migranten die zich verdiepen in de vraag hoe zij aankijken tegen de thuiszorg en andere vormen van ouderenzorg en wat zij op die terreinen belangrijk vinden.**
- **Het uitwerken van methoden om tot vraagsturing door oudere migranten te komen en het bevorderen van intercultureel management binnen de zorginstellingen.**
- **Het bevorderen van afstemming en overleg tussen de grote steden over onderwerpen als islamitische begraafplaatsen, voorlichting aan oudere migranten etc.**

3.3 Verbetering financiële positie

Er is al vele malen door verschillende partijen op gewezen dat de financiële positie van oudere migranten erg zwak is. Met name het Sociaal en Cultureel Planbureau en FORUM, het landelijk instituut voor multiculturele ontwikkeling, hebben hier meerdere malen de aandacht op gevestigd. Oudere migranten hebben in hun arbeidzaam leven meestal onvoldoende mogelijkheden gehad om geld te reserveren voor later. Hun pensioenopbouw is meestal zeer beperkt. Bovendien hebben ze te maken met onvolledige AOW-opbouw.

Mede als gevolg hiervan hebben met name Turkse en Marokkaanse migranten weinig mogelijkheden om deel te nemen aan de samenleving en raken ze in een maatschappelijk isolement. De Projectgroep heeft drie onderwerpen benoemd met het oog op de zo noodzakelijke verbetering van de financiële positie van oudere migranten:

1. Het onderzoeken van de mogelijkheden voor een steunfonds oudere migranten
2. Het dichten van het zogenaamde AOW-gat
3. Het verruimen van de mogelijkheden voor oudere migranten en hun familieleden om op maat gesneden individuele ouderdagsvoorzieningen te treffen.

Gesprekken met: Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) Partij van de Arbeid (PvdA) Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) Socialistische Partij (SP) FORUM Migrantenorganisaties Moskeeën Nederlands Islamitische Bond voor Ouderen (NISBO) LIZE RVS Verzekeringen SNS Reaal Groep Jongerenbijeenkomst	Mogelijke partners: FNV Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) Verbond van Nederlandse Ondernemers/Nederlands Christelijk Werkgeversbond (VNO/NCW) NISBO Politieke partijen Landelijke inspraakorganen RVS Verzekeringen FORUM Zelforganisaties migranten Organisaties van jongere migranten
---	--

Steunfonds oudere migranten

In de Centrale Projectgroep Tenbé is in het gesprek tussen oudere en jongere migranten de financiële positie van de ouderen uitvoerig aan de orde geweest. Een van de mogelijkheden die geopperd is om de oude-

ren te ondersteunen is het oprichten van een 'steunfonds oudere migranten'. Een dergelijk fonds zou bedoeld zijn om bij te springen wanneer oudere migranten de financiële problemen zitten. Het idee van een fonds sluit aan bij de Islamitische tradi-

tie om eentiende van je vermogen af te staan aan de armen.

In de gespreksronde is gebleken dat er weinig maatschappelijk support bestaat voor dit idee. Een aantal gesprekspartners wijst erop dat het instandhouden van een dergelijk fonds enorm veel inspanning kost. Elk jaar opnieuw moeten er gelden worden geworven. En ook het beoordelen van aanvragen en het administreren van verstrekkingen is een tijdrovende zaak. Op zich heeft FORUM wel aangegeven te willen helpen bij het formuleren van de randvoorwaarden van een dergelijk fonds, maar dat is onvoldoende voor een werkelijke kans van slagen. Verder is er noch bij de migrantenorganisaties noch bij de ondernemingen waarmee gesproken is veel steun voor het oprichten van een fonds. De Projectgroep stelt dan ook voor om dit idee voorlopig in de ijskast te zetten.

Terugdringen AOW-gat

De AOW-opbouw van nagenoeg alle migranten is onvolledig, omdat ze meestal niet van hun 15e tot hun 65e jaar in Nederland hebben gewoond. Het tekort aan AOW wordt tot op bijstandsniveau aangevuld door de Sociale Dienst (zie ook de paragraaf over pendelen). De Projectgroep Tenbé vindt het onterecht dat oudere migranten na hun 65-ste een lager inkomen hebben dan andere AOW-ers, terwijl ook zij een arbeidzaam leven achter de rug hebben en graag van een onbezorgde oude dag

willen genieten. Daarom vinden de Projectgroepleden het belangrijk dat er een oplossing voor het AOW-gat wordt gevonden. Een van de manieren om het probleem op te lossen is het verminderen van het aantal jaren dat iemand in Nederland moet hebben gewoond om voor volledige AOW in aanmerking te komen. De Projectgroep denkt daarbij aan een periode van 30 jaar.

Stevige lobby noodzakelijk

In de gesprekken is er met name door een vertegenwoordiger van het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) op gewezen dat het probleem van het AOW-gat niet alleen speelt voor de huidige oudere migranten, maar ook voor de toekomstige (oudere) vluchtelingen. In feite voor iedereen die zich op volwassen leeftijd vanuit een ander land in Nederland vestigt. Om te voorkomen dat er op het punt van het inkomen een scherpe scheidslijn ontstaat tussen Nederlandse en buitenlandse ouderen, zou er een structurele oplossing moeten komen. Daarbij moet misschien niet het aantal jaren dat iemand in Nederland verblijft tot uitgangspunt worden genomen, maar zou er naar andere criteria moeten worden gezocht. Welke oplossing ook wordt nagestreefd, het vraagt om een stevige politieke lobby, waarbij ook vooraanstaande Nederlanders betrokken dienen te zijn en die goede adviseurs achter de schermen behoeft, aldus de woordvoerder van het ABP.

Uit de gespreksronde is duidelijk geworden dat de NISBO en de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) enige tijd geleden samen een poging hebben ondernomen om het AOW-gat aan de orde te stellen. In de Tweede Kamer, bij de behandeling van de begroting voor 2000 van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, is vervolgens aandacht gevraagd voor de inkomenspositie van ouderen die naast hun onvolledige AOW-pensioen aanvullende bijstand ontvangen. In een motie werd gevraagd een adviesaanvraag aan de Sociaal Economische Raad (SER) te richten over de mogelijkheden het AOW-gat op de korte en lange termijn te verkleinen. Dit adviesorgaan heeft op 19 mei 2000 een advies uitgebracht. In het SER-advies worden de bouwstenen aangedragen voor het terugdringen van het AOW-gat, evenals een aantal varianten voor een kortere opbouwperiode. In het advies wordt er op gewezen dat onder andere de groei van het aandeel oudere migranten een heroverweging van de opbouwperiode AOW rechtvaardigen. In reactie op het SER-advies is er in november 2000 een Kabinetsstandpunt gekomen. Woordvoerders van NISBO en FNV vinden de Kabinetsreactie uitermate teleurstellend. De enige aanbeveling die directe navolging vindt is de 'verruiming inkoop AOW-rechten', maar de suggestie een aantrekkelijker tarief voor inkoop van onverzekerde jaren wordt niet overgenomen. De inkomensproblemen waarmee oudere mi-

granten worden geconfronteerd laat het kabinet onveranderd voortbestaan. De Tweede Kamer vindt het beleid van Staatssecretaris Hoogervorst te mager, maar verbindt er geen vergaande conclusies aan. Wat overblijft is het kabinetsvoornemen 'op enig moment te bezien of het zinvol is de AOW-opbouwperiode te verkorten van 50 naar 40 jaar'. De FNV en NISBO hebben er in een reactie aan de Tweede Kamer op 14 februari 2001 nogmaals op gewezen dat een opbouwperiode van 35 á 40 jaar, die flexibel tussen de leeftijd van 15 en 65 jaar kan worden gekozen, toereikend moet zijn om een volledige AOW-opbouw te kunnen verwezenlijken.

De Projectgroep heeft er bij de FNV op aangedrongen om de politiek-maatschappelijke lobby rond dit onderwerp nieuw leven in te blazen. De FNV heeft aangegeven dit zeker als haar opdracht te zien, maar daar andere partners bij nodig te hebben. De andere SER partners (CNV en werkgevers) en vooral ook de politiek, hebben hierin een belangrijke maatschappelijke verantwoordelijkheid, aldus de FNV.

In individuele gesprekken met kamerleden lijkt er wel aandacht te zijn voor de benarde financiële positie van oudere migranten, maar tot nu toe is er geen duidelijk signaal dat de politiek van dit vraagstuk een serieus onderwerp wil maken. De Projectgroep is van mening dat naast de FNV en de

NISBO ook andere belangenorganisaties een taak hebben in het voeren van een politieke lobby op dit punt.

Individuele verzekeringen

Terwijl er gewerkt wordt aan de politiek maatschappelijke lobby voor het dichten van het AOW-gat, zijn er in principe ook een aantal individuele mogelijkheden voor oudere migranten en hun familieleden om hun inkomenspositie te verbeteren. Hoewel het idee van commerciële verzekeringsproducten tamelijk veraf staat van de meeste oudere migranten, leek het een aantal Projectgroepleden toch belangrijk om na te gaan in hoeverre er op dit terrein echt mogelijkheden bestaan, of dat dit slechts weggelegd is voor mensen met een goed inkomen.

De gesprekken geven aan dat er op dit gebied een aantal bewegingen gaande zijn. (In de commerciële wereld wordt ook wel gesproken over etnomarketing). Allereerst is een aantal grote banken en verzekeringsmaatschappijen zich aan het verdiepen in de betekenis van 'maatschappelijk verantwoord ondernemen'. Sommige concerns, zoals bijvoorbeeld de SNS Reaal Groep en de Rabobank hechten aan het image van een bedrijf dat op verantwoorde wijze omgaat met het milieu en met mensen. Elk concern vertaalt deze uitgangspunten op eigen wijze. Voor de SNS Reaal Groep betekent dit dat men zich vooral concentreert

op milieuzaken zoals 'groene investeringen', maar dat men ook graag en sociale uitstraling wil hebben. Sponsoring van maatschappelijke activiteiten van bijvoorbeeld migranten past in dit beeld. De Rabobank sponsort activiteiten van jongere migranten en steekt de laatste tijd veel energie in het voeren van een multicultureel personeelsbeleid. De bank moet een aantrekkelijke werkgever zijn voor alle soorten Nederlanders en (potentiële) klanten dienen zich te herkennen in het personeel waarmee ze te maken krijgen.

Eerste stappen richting (oudere) migranten gezet

Daarnaast is er een aantal concerns (en soms vallen die samen met de eerste categorie) dat zich oriënteert op de mogelijkheden om een specifiek aanbod te doen voor migranten. Naar aanleiding van de vragen van de Projectgroep Teruggaan én Blijven is de SNS Reaal Groep zich gaan afvragen of ze haar aanbod op het gebied van overlijdenszorg misschien kan aanpassen aan de behoeften van (oudere migranten). De Rabobank richt zich vooralsnog vooral op het vertalen van belangrijke folders en het op lokaal niveau organiseren van voorlichting over bankzaken. Het verst gevorderd op het terrein van etnomarketing is RVS verzekeringen. Dit concern werkt sinds jaar en dag met regionale adviseurs. Dit systeem om verzekeringen aan de man te brengen sluit goed aan bij de behoefte van migran-

ten aan een persoonlijke benadering. RVS heeft inmiddels een hele groep Turkse adviseurs in dienst en onlangs is een start gemaakt met het werven van Marokkaanse adviseurs. Volgens vertegenwoordigers van RVS zijn er in principe voldoende producten op het gebied van sparen en verzekeren die ook voor (oudere) migranten aantrekkelijk zijn. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om levensverzekeringen, lijfrentepolissen, spaarwinst kredieten, spaarbelegcombinaties, overlijdensverzekeringen en vele andere gangbare verzekeringsproducten. De meeste producten worden sowieso afgestemd op de persoonlijke (financiële) situatie van mensen. Het probleem zit hem volgens de zegslieden van RVS niet zozeer in de productontwikkeling, maar meer in de onbekendheid van (oudere) migranten met de mogelijkheden die er zijn. De verzekering van de oude dag is, met name bij Turken en Marokkanen, traditioneel gegeven met het hebben van kinderen. Dat die kinderen lang niet altijd meer zelf de ondersteuning en verzorging van hunouders op zich kunnen nemen begint langzaamaan bespreekbaar te worden. Dat dit ook andere financiële vraagstukken met zich brengt komt in

de meeste gesprekken onder oudere migranten nog niet aan de orde.

De producten van banken en verzekeringsmaatschappijen waar individuele Nederlanders veelvuldig gebruik van maken vinden tot nu toe weinig ingang binnen de diverse migrantengemeenschappen. Het is ook vaak niet eenvoudig voor migranten om de juiste informatie te krijgen en de juiste contacten te leggen. De meeste banken en verzekeringsmaatschappijen zijn totaal niet ingesteld op de manier van communiceren en de achtergronden van bijvoorbeeld Marokkanen en Turken. Ze begrijpen weinig van hun onbekendheid op dit terrein en hun in eerste instantie vaak wantrouwende houding. Toch zijn de producten van banken en verzekeringsmaatschappijen niet alleen voor oudere migranten, maar mogelijk ook voor jongere migranten interessant. Zij bieden ook aan migranten van 45 jaar en ouder de mogelijkheid om alsnog iets te doen aan hun inkomen voor wanneer ze echt oud zijn. Voor jongeren bieden ze de mogelijkheid om op individuele basis op een wat meer structurele manier bij te dragen aan de oudedagsvoorziening van hun ouders.

Hoe verder?

- **Vanuit een kleine kern van maatschappelijke organisaties een actieve politiek-maatschappelijke lobby organiseren voor het nemen van maatregelen ter dichting van het AOW-gat.**
- **Het ontwikkelen van marketingmethoden die oudere en jongere migranten aanspreken**
- **Het, op niet commerciële wijze, organiseren van voorlichtings- en informatiebijeenkomsten voor oudere en jongere migranten over de mogelijkheden die individuele verzekeringen, niet alleen op het gebied van inkomen, maar ook op andere gebieden, hen bieden.**

3.4 Dialoog tussen de generaties

De Centrale Projectgroep heeft in haar gesprekken de dialoog tussen ouderen en jongeren als zeer belangrijk aandachtspunt voor de toekomst aangemerkt. Zij wil voor de invulling van het gesprek het accent vooral leggen op het zorgvraagstuk. Belangrijk werd gevonden dat het gesprek over zorgplicht en zorgverwachtingen in een bredere kring dan in de familie wordt gevoerd. Binnen families is het spreken over wederzijdse verwachtingen vaak ongebruikelijk. Door het vraagstuk breed aan de orde te stellen kan voorkomen worden dat individuele familieleden klem komen te zitten tussen onuitgesproken verwachtingen en niet te vervullen verplichtingen.

Gesprekken met:

Jongerenbijeenkomst
Zelforganisaties migranten
Moskeeën
Gemeenten
Politieke partijen
FORUM
NIZW
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
EMCEMO

Mogelijke partners:

Jongeren organisaties migranten
Zelforganisaties migranten
Moskeeën
NIZW – nationaal programma intergenerationale buurtontwikkeling

In het kader van het project Tenbé is een kleine jongerenbijeenkomst georganiseerd voor mensen in de leeftijdscategorie 20-35 jaar. Ook is het onderwerp dialoog der generaties met een aantal andere partners besproken. Op de bijeenkomst is intensief gesproken over de onderwerpen van tussentijds verslag. De jongeren onderschrijven het belang van jong en oud over de zorgplicht en de wederzijdse verwachting op dit punt. Zij onderstrepen dat het gesprek tussen ouders en kinderen in een open sfeer moet plaatsvinden. Wanneer ouders en kinderen, zoals in de praktijk vaak het geval is, bijna nooit met elkaar

spreken over hun verwachtingen en over de betekenis daarvan, kan dit volgens de jongeren leiden tot allerlei misverstanden, teleurstellingen en conflicten. In de bijeenkomst werden ook voorbeelden gegeven van gesprekken tussen ouders en kinderen die juist leiden tot openheid en erkenning.

Mijn moeder zei dat ik niet moest verwachten dat zij bij mij in huis zou komen wonen als ze oud en hulpbehoevend is. Ze wil graag met een clubje vrienden bij elkaar wonen, een eigen sociale omgeving hebben.

De jongeren benadrukken dat de dialoog tussen de generaties zich niet moet beperken tot het gesprek over zorgplicht en verwachtingen op het gebied van de zorg, maar dat ook andere onderwerpen aan de orde moeten komen. Bijvoorbeeld:

- versterken financiële positie (individueel en collectief)
- generatieconflicten
- vastleggen van de migratiegeschiedenis (persoonlijk en gemeenschappelijk)

Financiële positie

In de Centrale Projectgroep is de kwestie van de financiële positie van ouderen in de verband gebracht met de mogelijkheden van jongeren om uitdrukking te kunnen geven aan het verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de ouderen. Zoals in de paragraaf over de financiële positie is aangegeven zouden jongeren een rol kunnen spelen als belangenbehartigers en mogelijk ook als initiatiefnemers voor nieuwe vormen van financiering. Zoals spaarmogelijkheden voor jongeren om de pensioenopbouw voor hun ouders te regelen. Tijdens de jongerenbijeenkomst bleek dat daar niet al te grote verwachtingen aan gekoppeld mogen worden, omdat een groot deel van de jongeren niet in de omstandigheden verkeert een extra financiële last te dragen. Natuurlijk is het allemaal heel mooi om de solidariteit tussen de generaties tot uitdrukking te brengen in individuele financiële

bijdragen, maar het blijft primair een taak van de overheid iets te doen aan de slechte financiële positie van oudere migranten.

Het zijn mensen die hierheen gehaald zijn uit economisch belang, die vaak niet in staat zijn geweest een pensioen op te bouwen. Die mag je als overheid niet laten zitten. En alles op de schouders van de jongere generatie leggen.

Jongeren vinden het van belang een krachtige lobby richting overheid in te zetten. Daarvoor zijn maatschappelijke allianties nodig is de stellige overtuiging. En zij zien een duidelijk rol voor zichzelf om daar actief in te opereren. Alleen wie neemt het voortouw en wie is in staat om te bevorderen dat verschillende partijen met elkaar rond de tafel gaan zitten om een gezamenlijke strategie uit te stippelen?

Generatieconflicten

Belangrijk aandachtspunt in de jongerenbijeenkomst was dat de ogen niet gesloten moeten worden voor consequenties van de migratie. De eerste generatie is naar Nederland gekomen en heeft de oude waarden en normen uit het land van herkomst 'meegenomen'. De tweede generatie is opgegroeid in een samenleving, waarin hele andere gewoonten zijn. De jongeren hebben hun weg moeten vinden in deze sa-

menleving, ze zijn hier naar school gegaan en hebben geleerd hoe het leven hier in elkaar zit. Vaak ook in een rol van tolk in contacten met allerlei instellingen. Wie is dan die vader die ze nu vertelt dat ze een andere weg moeten gaan dan ze voor zichzelf hebben uitgestippeld? Vooral in de vader-zoon-relatie heeft dat vaak tot conflicten geleid. Het generatieconflict geeft vervolgens weer voeding aan de onzekerheid die ouderen voelen over of ze wel op hun kinderen kunnen rekenen als ze zorg behoeven.

Migratiegeschiedenis

Een derde punt van aandacht die in de jongerenbijeenkomst naar voren werd gehaald is dat voor de identiteitsontwikkeling van jongeren het van belang is dat er kennisoverdracht is tussen ouderen en jongeren. De generaties die hier opgroeien hebben vaak beperkte kennis over de geschiedenis en de rituelen in de landen van herkomst. Maar ook de migratiegeschiedenis is nooit structureel vastgelegd. In de eerste plaats zou dat in het onderwijs een plaats moeten krijgen, omdat het een onderdeel is van de geschiedenis van Nederland. Zonder die kennis is het multiculturele karakter van Nederland moeilijk te interpreteren. In de tweede plaats legt het ook de persoonlijke geschiedenis van migranten vast. Er zijn

zoveel verhalen te vertellen; maar op de een of andere manier wordt er zelden tijd voor gevonden. Als jongere zou je beter begrijpen waar je vandaan komt en leer je jezelf beter kennen. En als vanzelf krijg je respect voor de manier waarop de eerste generatie zijn weg heeft gevonden in de Nederlandse samenleving.

Programma voor een samenspraak

Ook in de andere gesprekken is het belang van een open dialoog tussen jong en oud benadrukt. Het is belangrijk dat een dergelijke samenspraak door jongeren en ouderen samen georganiseerd wordt.

Ouderen willen niet alleen van jongeren weten hoe die hen denken te steunen, maar ze willen ook weten hoe zij de jongeren kunnen helpen. De dialoog tussen de generaties is wat hen betreft echt een wederzijds gesprek.

Verschillende moskeeën en zelforganisaties hebben aangegeven dat zij het gesprek mee willen vorm geven. De opzet voor de dialoog die op verschillende plekken in het land georganiseerd zou moeten worden, wordt door de gemeenschappen zelf als hun taak gezien, maar zij hebben daarbij nadrukkelijke behoefte aan ondersteuning van instellingen die methodisch in staat zijn een dergelijk programma voor te bereiden.

Hoe verder?

Het ontwikkelen van een programma voor de dialoog tussen de generaties.

Onderdelen van dit programma zijn:

- **Zorgverwachtingen en de mogelijkheden om mantelzorg te geven.**
- **Beeldvorming rond verzorgende beroepen.**
- **Financiële positie van oudere en jongere migranten en de onderlinge solidariteit op dit punt.**
- **De geschiedenis van de migratie en de levensloop van de ouderen.**
- **Integratie en de invloed hiervan op de verhoudingen tussen de generaties.**

3.5 Maatschappelijke participatie

Oudere migranten zijn vaak actiever dan men denkt. Alleen spelen hun activiteiten ten behoeve van de samenleving zich vaak in eigen kring af. Daardoor zijn ze niet zo zichtbaar voor de buitenwereld, zo constateert de Projectgroep Teruggaan én Blijven. Tegelijkertijd is er echter ook een grote groep oudere migranten die niet goed raad weet met de 'lege tijd'. Deze groep zou wel actief willen zijn, maar het ontbreekt hen aan de mogelijkheden om dit in een enigszins georganiseerd verband te doen. Het maatschappelijk isolement van veel oudere migranten is in de ogen van de Projectgroep een van de belangrijkste vraagstukken rond de positie van oudere migranten.

Gesprekken met:

Moskeeën

FORUM

Ibno Khaldoun

Politieke partijen

NIZW

Gemeenten

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

EMCEMO

Jongerenbijeenkomst

Mogelijke partners:

NIZW

Gemeenten

SWBW Rijnmond

CABO Amsterdam

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijk Relaties (BZK)

Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS)

Meer mogelijkheden tot ontmoeting

Bij maatschappelijke participatie gaat het niet alleen om toegang tot voorzieningen en gebruik maken van de rechten die men heeft. In de ogen van de gesprekspartners gaat het vooral om het aan de orde kunnen stellen van onderwerpen, vraagstukken en belangen die individuen en groepen zelf bezighouden. Zij bevestigen de indruk dat oudere migranten ongekende talenten en vaardigheden hebben en dat er ruimte geschapen moet worden opdat zij zich als volwaardige burgers kunnen manifesteren. De afgelopen tijd zijn er in diverse wijken en buurten van met name de grotere ste-

den projecten opgezet voor ontmoeting, recreatie en activiteiten. Naast het eerder genoemde Kleurrijk Grijs in Nijmegen en de Hudsonhof in Amsterdam zijn er bijvoorbeeld in Rotterdam de Mekân ontmoetingsruimten voor Turkse en Marokkaanse ouderen. In deze ontmoetingsruimten worden diverse activiteiten op verzoek van de ouderen aangeboden en kunnen ouderen ook zelf activiteiten organiseren. Het gaat om activiteiten met een informatief, educatief en recreatief karakter. Hoewel de betekenis van dit soort projecten niet onderschat moet worden, gaan de doelstellingen van de Projectgroep en van de gespreks-

partners op het gebied van maatschappelijke participatie nog verder.

Grote steden willen het geluid van oudere migranten horen

Met name de vertegenwoordigers van de grote steden (wethouders en ambtenaren ouderenbeleid en diversiteit of integratiebeleid) beklemtonen dat extra aandacht voor de participatie van oudere migranten noodzakelijk is, omdat zij niet voldoen aan het gangbare beeld van de individuele mondige burger. Zij realiseren zich dat het voor het sociale klimaat in deze steden van groot belang is dat oudere migranten betrokken zijn bij stedelijke ontwikkelingen en belangrijke maatschappelijke discussies en benadrukken het belang van methoden en programma's op dit punt. Zij denken daarbij onder meer aan:

- Programma's die oudere migranten aanspreken op hun talenten en vaardigheden, opdat deze zichtbaar worden in de wijken en buurten.
- Programma's die erop gericht zijn van oudere migranten in wijken en buurten en op stedelijk niveau zelf te horen met welke maatschappelijke vraagstukken zij bezig zijn (bijvoorbeeld ten aanzien van veiligheid, communicatie in de buurt, wonen, zorg, etcetera) en die een antwoord geven op de vraag op welke punten zij ondersteuning nodig hebben om hun denkbeelden aan de orde te stellen.

- Programma's die erop gericht zijn de communicatie tussen oudere migranten en woningcorporaties, zorginstellingen, gemeentelijke diensten etcetera op een inhoudelijke wijze tot stand te brengen.
- Programma's ter bevordering van open discussies en gesprekken tussen oudere en jongere migranten.

Vorming van een netwerk

Een van de meest gestelde vragen bij het onderwerp maatschappelijke participatie is welke organisaties en/of instellingen hiervoor verantwoordelijk zijn. Het beeld van de Projectgroep dat het de algemene instellingen niet of nauwelijks lukt om oudere migranten te bereiken en dat de zelforganisaties die vaak drijven op vrijwilligers deze taak niet aan kunnen, wordt in de gespreksronde bevestigd.

Op basis van de gevoerde gesprekken is het idee ontstaan om een landelijk netwerk van oudere migranten te ontwikkelen. Doel van dit netwerk is om ruimte voor oudere migranten te scheppen, opdat ze hun eigen onderwerpen aan de orde kunnen stellen. Daarnaast kan zo'n netwerk als aanspreekpunt fungeren voor instellingen en organisaties die in contact willen komen met oudere migranten. Het plan is om het netwerk te vormen vanuit de verschillende wijken en buurten in de grote steden. Aansluiting bij bestaande projecten op het gebied van ontmoeting, recreatie en informatie is daarbij een belangrijk uitgangspunt.

Voor het netwerk dient een eigen programma ontwikkeld te worden, aan de hand waarvan de deelnemers met elkaar spreken en hun mening vormen. Deze mening wordt gecommuniceerd met die organisaties en instellingen die daar interesse in

hebben. Zij kunnen ook specifieke vragen kwijt aan (delen van) het netwerk. De Projectgroep Teruggaan én Blijven vindt het opzetten van een dergelijk netwerk een van de belangrijkste aandachtspunten voor de toekomst en hoopt dat er op korte termijn een start mee gemaakt kan worden.

Hoe verder?

- **Uitwerken van methoden en programma's voor een netwerk van oudere migranten, op basis van lokale deelnetwerken.**
- **Het actief betrekken van partners op lokaal en landelijk niveau bij de ontwikkeling van een dergelijk netwerk.**

4. Conclusies

Het rapport **Teruggaan én Blijven; kansen voor maatschappelijke organisaties, instellingen, ondernemingen en overheden** vormt de afsluiting van het project Tenbé. De conclusies van dit rapport en van het tussentijds verslag van de Centrale Projectgroep vormen de basis voor het slotsymposium van het project dat op 11 oktober 2001 plaatsvindt. Tijdens dit symposium staat de vraag centraal op welke wijze de kansen en de mogelijkheden die in de voorgaande hoofdstukken beschreven staan tot praktijk kunnen worden. In dit laatste hoofdstuk wordt aangegeven wat er volgens partijen nodig is om tot een actief vervolg te komen.

Het project Teruggaan én Blijven is in september 1999 als initiatief van de stichting BMP gestart. Doel van het project is geweest om:

1. Oudere migranten van verschillende etnische achtergronden met elkaar in contact brengen en hen steunen bij het ontwikkelen van een integrale visie op hun positie;
2. Jongere migranten in samenspraak met ouderen nieuwe (financiële) vormen laten ontwikkelen waarmee zij hun solidariteit met de eerste generatie gestalte kunnen geven;
3. De visie van de ouderen en de vormgevingsideeën van de jongeren bespreken met instellingen, verzekeraars, woningcorporaties, beleidsmakers, belangenorganisaties en anderen;
4. Een programma ontwikkelen voor de belangenbehartiging van oudere migranten, waarbij aandacht is voor zowel inhoud als organisatievormen.

Het project Teruggaan én Blijven is uitgevoerd in een aantal fases, een voorbereidingsfase van een half jaar en drie uitvoeringsfases:

- Fase 1: Inventarisatie en themaverkenning door de Centrale Projectgroep
- Fase 2: Toetsing en partnerschap: gesprekken met belangrijke maatschappelijke partners
- Fase 3: Ontwikkeling van een verder plan van aanpak en voorbereiding van het symposium.

De Centrale projectgroep heeft in haar tussentijds verslag **Teruggaan én Blijven; denkbelden van oudere migranten in kaart gebracht**, verslag gedaan van de resultaten van de voorbereidingsfase en van de uitvoeringsfase 1. In haar verslag presenteert de Projectgroep een geheel eigen visie op de positie van oudere migranten en reikt zij

aan aantal belangrijke thema's voor de toekomst aan.

Kern van de visie van de Centrale Projectgroep is dat oudere migranten niet in de eerste plaats benaderd moeten worden in termen van zorg, maar dat zij vooral benaderd moeten worden als actieve zelfstandige mensen die in een voortdurende afwijking tussen teruggaan en blijven, in staat zijn hun eigen toekomst tegemoet te treden. De dubbele verbondenheid die oudere migranten voelen met hun land van herkomst en met Nederland biedt in de ogen van de Projectgroep een uitgangspunt voor nieuwe mogelijkheden en positieve ontwikkelingen.

De belangrijke thema's die de projectgroep benoemd heeft zijn:

- Remigratie en pendelen;
- De financiële positie van oudere migranten;
- Wonen en zorg;
- De dialoog tussen de generaties;
- De maatschappelijke participatie van ouderen;
- Het belang van partnerschap met organisaties, instellingen en overheden.

De leden van de Centrale Projectgroep zijn er trots op dat zij er met elkaar in geslaagd zijn om een toekomstvisie op tafel te leggen en dat zij organisaties en instellingen

van allerlei snit min of meer uitgewerkte handelingsperspectieven hebben kunnen voorleggen.

De Projectgroepleden geven aan dat wat hen betreft niet alleen het inhoudelijke resultaat telt, maar dat het hebben leren kennen van elkaar en elkaars culturele achtergronden minstens even belangrijk is geweest. Zij hebben het luisteren naar elkaars levensverhalen en levensopvattingen als erg verrijkend ervaren en zijn tevreden over het respect waarmee men elkaar tegemoet is getreden. Met name tot de verbazing van de jongere deelnemers bleken de verschillen tussen oud en jong bij nadere beschouwing helemaal niet zo groot als verwacht. Als er ruimte is voor ieders inbreng en niemand er op uit is om gelijk te hebben, blijkt er veel ruimte voor nuances en begrip. Door dit alles is er een hechte groep ontstaan, die ook in de tweede en derde uitvoeringsfase van het project betrokken is gebleven.

De gespreksronde in fase 2

In de tweede uitvoeringsfase van Teruggaan én Blijven heeft er over de visie en de thema's van de projectgroep, zoals die verwoord zijn in het tussentijds verslag, een serie interviews, groeps gesprekken en expertmeetings plaatsgevonden met tal van organisaties, instellingen, ondernemingen, overheden en deskundigen. Uitgangspunt van deze gespreksronde is het zoeken naar kansen en mogelijkheden voor de toekomst

geweest. Per thema is geïnventariseerd wat volgens de gesprekspartners belangrijke actiepunten voor de toekomst zijn en welke partijen bij die actiepunten betrokken kunnen en willen zijn.

Bij het organiseren van de gespreksronde is gezocht naar die gesprekspartners waarvan te verwachten valt dat zij ook werkelijk kunnen bijdragen aan het realiseren van de doelstellingen van de Centrale Projectgroep. De gespreksronde is dus geen wetenschappelijk onderzoek geweest naar de mate waarin de opvattingen van de Projectgroep gedeeld worden, maar een zoektocht naar mogelijkheden voor verbetering en verandering.

Aan de start van de tweede fase is door het projectteam en de Centrale Projectgroep een lijst gemaakt van aan te spreken organisaties. De meeste gesprekken van deze lijst hebben ook feitelijk plaatsgevonden. Alleen de gesprekken met de provincies en de ouderenbonden hebben vanwege de overvolle agenda's van zowel de gesprekspartners (in het geval van de provincies) als van het projectteam (in het geval van de ouderenbonden) geen doorgang gevonden. Bij een eventueel vervolginiatief is het verstandig deze organisaties als eerste te spreken.

Conclusies tweede fase

Uit de gespreksronde wordt duidelijk dat organisaties en instellingen als woningcor-

poraties, zorgverzekeraars, pensioenverzekeraars, gemeenten, zorginstellingen, vakbeweging, ministeries en migrantenorganisaties zich realiseren dat de groep oudere migranten snel toeneemt en dat er veel inspanning nodig is om te voorkomen dat zij in een nog groter maatschappelijk isolement en een verder achtergestelde positie raken.

Veel organisaties, instellingen, ondernemingen en overheden waarmee gesproken is geven aan dat zij zich, vanuit hun eigen kaders, actief willen inzetten om de doelstellingen die door het project Tenbé zijn aangereikt te realiseren. De geraadpleegde organisaties zijn het vrijwel unaniem eens met de stelling dat de positie van oudere migranten om een integrale benadering vraagt, waarin recht gedaan wordt aan zowel hun materiële als immateriële belangen en waarin plaats is voor de verbondenheid die zij voelen met én de Nederlandse samenleving én de samenleving in hun land van herkomst.

De thema's die de Centrale projectgroep in de eerste fase van het project heeft benoemd zijn in de tweede fase toegespitst en geconcretiseerd.

Remigratie en pendelen

Uit de gesprekken over het thema remigratie en pendelen kan geconcludeerd worden dat met name het onderwerp pendelen veel partijen aanspreekt. Pendelen past in een

moderne wereld waarin de afstanden tussen landen kleiner worden en de communicatie sneller verloopt dan vroeger. Het biedt migranten de mogelijkheid om op een manier die vergelijkbaar is met die van Nederlandse overwinteraars in bijvoorbeeld Spanje, tegemoet te komen aan hun gevoelens van verbondenheid met én Nederland én hun land van herkomst. Bovendien leidt het idee van pendelen tot tal van plannen voor projecten en voorzieningen in de landen van herkomst die niet alleen voor pendelaars maar ook voor de ouderen ter plekke van belang kunnen zijn. De belangrijkste vervolgstappen die op dit terrein gezet dienen te worden zijn:

- Het vormen van coalities en partnerschappen tussen organisaties en initiatieven van migranten, zorgverzekeraars, zorgaanbieders, gemeenten, woningcorporaties, investeerders en overheden van de landen van herkomst.
- Het uitwerken en op haalbaarheid toetsen van een aantal concrete plannen die er leven bij bovengenoemde partijen.

Financiële positie

Uit de gevoerde gesprekken wordt duidelijk dat de zwakke financiële positie van oudere migranten vele partijen zorgen baart. Toch zijn er op dit terrein relatief weinig initiatieven. Het lijkt erop dat niemand de moed kan opbrengen om de noodzakelijke politiek-maatschappelijke lobby op dit punt te starten. Alle partijen (organisaties van oudere migranten, organisaties van jongere

migranten, de vakbeweging, politieke partijen, FORUM en anderen) lijken erop te wachten tot iemand het sein voor actie geeft. Wanneer er ergens een aanvang gemaakt wordt om bijvoorbeeld het AOW-gat aan de orde te stellen, dan zullen er de nodige organisaties zijn die hun steentje willen bijdragen. Belangrijkste vervolgstap op dit punt is het nemen van een initiatief en het bijeenbrengen van de organisaties die de lobby kracht kunnen bijzetten. De FNV heeft al aangegeven dat zij zich rond dit onderwerp als een serieuze partner wil opstellen.

Wonen en zorg

Op het gebied van wonen en zorg bestaan er de nodige projecten en initiatieven. Zorgaanbieders, zorgverzekeraars en woningcorporaties geven aan dat zij zich in de toekomst meer structureel op de behoeften en wensen van oudere migranten willen richten. Stuk voor stuk worstelen zij echter met de vraag hoe zij oudere migranten kunnen bereiken en hoe zij een goed zicht op hun 'zorgvraag' kunnen ontwikkelen. Speerpunt voor de komende jaren op het terrein van wonen en zorg is dan ook het ontwikkelen van methoden en structuren om de zorgvraag van oudere migranten boven tafel te krijgen.

Dialoog der generaties

In de discussies van de Projectgroep en ook in de gesprekken die in de tweede fase van

het project met de buitenwereld hebben plaatsgevonden zijn de mogelijkheden van jongere migranten om in samenspraak met oudere migranten nieuwe (financiële) vormen voor de onderlinge solidariteit te ontwikkelen herhaaldelijk onderwerp van discussie geweest. Dat die solidariteit bestaat en dat jongere migranten zich willen inspannen om de positie van de eerste generatie te versterken staat buiten kijf. Zij willen samen met ouderen een echte dialoog organiseren die op verschillende plekken in het land gevoerd wordt en die behalve over zorgplicht en verwachtingen omtrent zorg, vooral ook moet gaan over de persoonlijke geschiedenis van de ouderen en de cultuur waarin zij zijn opgegroeid. Daarnaast willen de jongerenorganisaties hun steentje bijdragen aan de lobby ter verbetering van de financiële positie van de ouderen. Ook op het punt van de dialoog tussen jong en oud is de vraag wie een verder initiatief neemt om programma's te ontwikkelen en bijeenkomsten te organiseren. De jongerenorganisaties hebben hun handen vol aan de onderwerpen arbeidsmarkt, onderwijs en religie. De organisaties van ouderen zijn meestal lokaal georiënteerd (behalve de NISBO) en hebben weinig kader. Belangrijkste actiepoint voor de toekomst is het nemen van een initiatief tot een vervolproject dialoog der generaties. De financiering van een dergelijk project hoeft, bij een gegeden draagvlak, geen groot probleem te zijn.

Maatschappelijke participatie

De maatschappelijke participatie van oudere migranten wordt door vrijwel alle gesprekspartners als een zeer belangrijk onderwerp bestempeld. Met name de grote gemeenten en ook de ministeries van VWS en BZK geven aan dat zij veel belang hechten aan de actieve deelname van oudere migranten aan allerlei maatschappelijke discussies en dat zij veel waarde hechten aan initiatieven uit de migrantengemeenschappen zelf die erop gericht zijn om de denkbeelden en de plannen van oudere migranten voor het voetlicht te brengen. De vraag waar de overheden mee worstelen is echter hoe die participatie daadwerkelijk bevorderd kan worden en welke partij of partijen de daarvoor benodigde programma's kunnen ontwikkelen en uitvoeren. De Centrale Projectgroep noemt als belangrijkste actiepoint op dit thema, het vormen van een landelijke netwerk van oudere migranten dat gebaseerd is op flexibele, plaatselijke netwerken. Doel van een dergelijk netwerk is de communicatie tussen oudere migranten en instellingen, organisaties, ondernemingen en overheden te bevorderen en oudere migranten in staat te stellen hun eigen vragen en ideeën te formuleren.

Dringende behoefte aan uitwisseling, afstemming, coördinatie en een aanjaagfunctie

Op basis van de gespreksronde kan gesteld worden dat veel van de partners waarmee gesproken is serieuze intenties hebben om zich meer op oudere migranten te richten. Dit geldt met name voor een aantal wat meer marktgerichte partijen en voor de besturen van de grote steden. De meeste partijen hebben van elkaars strevingen echter geen weet, laat staan dat ze van elkaars plannen en projecten op de hoogte zijn. De roep om mogelijkheden tot uitwisseling, coördinatie en afstemming onder de gesprekspartners is dan ook luid. Veel partijen zien mogelijkheden tot verdere partnerschappen en coalities met andere partijen. Om tot daadwerkelijke coalitievorming te komen is er echter behoefte aan een aanjaagfunctie die erop gericht is partijen rond concrete initiatieven bijeen te brengen. Het meest belangrijk vinden de partijen echter dat er mogelijkheden komen voor oudere migranten en voor de organisaties van migranten, om bij de ontwikkeling van nieuwe coalities en partnerschappen betrokken te zijn.

Naar aanleiding van de uitkomsten van de tweede fase van Tenbé hebben de Centrale Projectgroep, de Initiatiefgroep en de stichting BMP zich gebogen over de vraag op welke wijze er verder gewerkt kan worden met de resultaten van het project Teruggaan én Blijven. Zij komen gezamenlijk tot

de conclusie dat het voor een integrale aanpak van de positie van oudere migranten en voor het actief benutten van de huidige belangstelling en kansen noodzakelijk is dat er aan een viertal basisvoorwaarden wordt voldaan:

1. Er dienen participatiemogelijkheden voor oudere migranten in verschillende sectoren en op verschillende niveaus te worden gecreëerd.
2. Er dienen programma's ontwikkeld te worden op de terreinen die voor de positie van oudere migranten belangrijk zijn, opdat de omslag van intenties naar praktijk kan plaatsvinden.
3. Er dient actief gewerkt te worden aan het tot stand brengen van partnerschappen tussen organisaties, instellingen, ondernemingen en initiatieven van migranten.
4. Er dient aandacht en ruimte te zijn voor kennisoverdracht op het gebied van inhoud en methode, zodat versnipperde initiatieven van elkaar kunnen leren.

De Initiatiefgroep Teruggaan én Blijven merkt daarbij op dat een eventueel vervolprogramma gericht moet zijn op het in praktijk brengen van de inhoudelijke programmalijnen van het project Tenbé, zoals die in dit rapport beschreven staan en dat daarin de volgende functies centraal dienen te staan:

1. Partnerschapsontwikkeling en coalitievorming tussen maatschappelijke orga-

nisaties (waaronder migrantenorganisaties), instellingen, ondernemingen en overheden, door een aanjager/makelaar (aan de hand van de programmalijnen).

2. Netwerkontwikkeling onder oudere migranten in een aantal grote gemeenten en op landelijk niveau aan de hand van een eigen gespreks- en vormingsprogramma.

Met het formuleren van de voorwaarden voor en de functies van een verder programma voor de verbetering van de positie van oudere migranten hebben de Centrale Projectgroep en de Initiatiefgroep Tenbé er

voor gezorgd dat ook de laatste doelstelling van het project gerealiseerd is. Wij danken hen voor de grote betrokkenheid die zij de afgelopen twee jaar getoond hebben en hopen met hen dat de resultaten van het project Teruggaan én Blijven, zoals die in het tussentijds verslag en in dit rapport verwoord zijn de betrokken partijen zullen inspireren om hun verantwoordelijkheid te nemen en de door hen uitgesproken intenties en voornemens in praktijk te brengen.

Het projectteam Tenbé

Bijlagen

I. Initiatiefgroep en Klankbordgroep

Leden van de Initiatiefgroep

Naam	Functies
Mevrouw Helen Burleson-Esajas	Lid van het hoofdbestuur van de PvdA Bestuurslid FORUM, instituut voor multiculturele ontwikkeling
Mevrouw Özden Kutluer-Yalim	Adviseur diversiteit in beleid Bestuurslid TIYE
De heer Mustapha Laboui	Regiobestuurder FNV Noord-Holland Raadslid GroenLinks, deelgemeente de Baarsjes in Amsterdam
De heer Cees Pot (voorzitter)	Oud-directeur Arbeidsvoorziening Voorzitter stichting Intent
Mevrouw Loes van Ruyven - van Leeuwen	Gedeputeerde ouderenbeleid Zuid-Holland
Mevrouw Jolanda Schouwstra	Zilveren Kruis, hoofd Projectbureau
De heer Rick Wolff	Onderzoeker bij het IMES

Leden van de Klankbordgroep

Naam	Functies
Mevrouw L.J.M. Aarnink	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport Directie Verpleging en Verzorging, Ouderenbeleid (DVO)
Mevrouw E. Kaya	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden (CIM)
De heer J.J. Roeffen	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport Directie Jeugdbeleid (DJB)
De heer E.L. Samuels	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport Directie Sociaal Beleid (DSB)

Projectteam

Naam	Functies
Domenica Ghidei Biidu	Projectleider
Frank von Meijenfeldt	Inhoudelijk projectsecretaris
Roel van Brenk	Logistiek en organisatie
Saskia Moerbeek	Projectcoach

II. Gesprekspartners tweede fase

In de tweede uitvoeringsfase van het project Tenbé is met de volgende organisaties en personen gesproken:

Organisaties

ABC, Advies- en Begeleidingscentrum voor het onderwijs	De heer A. Aboulhorma
ABP, Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	De heer J. Maassen
Aedes magazine	De heer W. Nijeboer
Agis Groep	De heer E. van der Veen
Amsterdamse Seniorenraad	De heer J. van den Bergh De heer S. Shukrula Mevrouw J. Beelen
Anova Zorgverzekeringen	De heer S. Avci
AWV, Algemene Woningbouwvereniging	De heer E. van Wees Mevrouw C. Hooivel
B&A Groep, Beleidsonderzoek & Advies, Den Haag	De heer M. Öcal
CABO-project, Centrum Advies & Begeleiding Oudere allochtonen, Amsterdam	Mevrouw W. Gronthoud
Consul Marokko, Amsterdam	De heer A. Ifrani
CTZ, Centrum voor Transculturele Zorg	De heer I. Emili
Deelnemer jongerenbijeenkomst	De heer S. Cifoglu
Deelnemer jongerenbijeenkomst	De heer A. Bekiroğlu
Emcemo, Euro-Mediterraan Centrum voor Migratie en Ontwikkeling	De heer A. Menebhi
E-Quality, Experts in Gender en Etniciteit	Mevrouw M. Botman
Fatih Moskee Amsterdam	De heer Tekin
FNV, Federatie Nederlandse Vakbeweging	Mevrouw K. Roozmond De heer C. Driessen De heer S. van de Pol Mevrouw C. van Vliet
FORUM, Instituut voor multiculturele ontwikkeling, Utrecht	De heer A. Aboutaleb De heer G. Massaro
Fos'ten, landelijk Steunpunt voor Surinaamse vrouwen vanaf 50 jaar, Utrecht	Mevrouw L. 't Mannetje
Gemeente Amsterdam, Bestuursdienst	Mevrouw S. Lutchman
Gemeente Amsterdam, Dienst Welzijn Amsterdam	Mevrouw I. Vroegop
Gemeente Amsterdam, Wethouder Diversiteitsbeleid,	De heer J. van der Aa
Gemeente Amsterdam, Wethouder Zorg	Mevrouw B. Irik
Gemeente Den Haag, Coördinatie integratiebeleid	Mevrouw N. Statema
Gemeente Den Haag, Welzijn, zorg en ouderen	Mevrouw N. Menke
Gemeente Rotterdam	De heer W. Tuynman
Gemeente Rotterdam	De heer M. Rensen

GroenLinks, Gemeentefractie Osdorp Islamitisch Cultureel Centrum	De heer M. el Majdoubi
Groenlinks, Tweede Kamerfractie	Mevrouw C. Herman
Hacettepe Universiteit in Ankara, Turkije	De heer B. Özdemir
KMAN, Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland	De heer O. El Miloudi
LIZE, Landelijk Inspraakorgaan Zuid-Europeanen	De heer D. Secchi De heer B. Sittrop
Migrantenforum Brussel	Mevrouw F. Debbagh
Ministère chargé de la Condition de la Femme, la Protection de la Famille et de l'Enfance et l'Intégration des Handicapés, Marokko	De heer A. Hamdi
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	De heer G. Fredriks De heer A. Harmsen Mevrouw E. Kaya Mevrouw H. Mingoen
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport	Mevrouw L. Aarnink De heer E. Samuels Mevrouw L. van Wunnik
Moskee Al Kabir, Amsterdam Ibno Khaldoen	De heer M. Sadek
Moskee Noord, Amsterdam	De heer A. Meryemek
NISBO	De heer H. Subasi Mevrouw B. Yilmaz
NIZW, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, Utrecht	De heer H. Mertens
NMI, Nederlands Migratie Instituut, Utrecht	De heer I. Kutluer Mevrouw L. Lameiro De heer A. El Moughni De heer A. Karaoğlan
PvdA, Gemeentefractie Amsterdam	Mevrouw F. Elatik
PvdA, Tweede Kamerfractie	Mevrouw K. Arib
Rabobank Nederland, Bureau Diversiteit, Utrecht	De heer G. Chuzischvili
Regiovisie Ouderenbeleid Amsterdam, secretariaat	De heer J.J. Berkhout
Reinoud Adviesgroep	De heer H. Stoffels De heer E. van Genuchten
RVS Verzekeringen	De heer J. Smakman De heer R. Hogendijk
SEV, Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting, Rotterdam	Mevrouw T. Osseweijer
SIO, Surinaams Inspraak Orgaan	De heer P. Jie
SMR, Stedelijke Marokkaanse Raad	De heer A. Maaroufi
SNS Reaal Groep	De heer H.F. de Wit
SP, Tweede Kamerfractie	De heer J. de Wit
Stichting Buitenlandse Werknemers Rijnmond	De heer S. Aksakal
Stichting Jepi Dé, Suriname	De heer R. Lindeboom
Stichting Jiuli	Mevrouw A. White

Stichting Opo doro	Mevrouw T. Cambridge
Stichting Welzijn Amsterdam	De heer R. Vyas
Stichting Zorgcompas, Rotterdam	De heer R. de Groot
Surinaamse Ambassade Den Haag / Consulaat Amsterdam	Mevrouw N. Stadwijk-Kappel
SVB, Sociale Verzekeringsbank, Internationale zaken	De heer E. de Graaf
TDM (Türk Dan ma Meclisi), Adviesraad Turken, Amsterdam	De heer H. Karacaer
Thuiszorg Stad Utrecht	De heer D. Herfst
Turks consulaat Rotterdam	Mevrouw N. Kaba
Universiteit van Amsterdam, Sociale Wetenschappen	De heer P. van Gelder
VVD, Tweede Kamerfractie	De heer J. Rijkstra
Westwaarts, woningbouwconsortium van de Dageraad, PWV-Wonen en Woningbedrijf Amsterdam	De heer C. Klap
Woongroepenwinkel Rotterdam	De heer N. van den Dool
WoonZorg Nederland	De heer G. te Kaath De heer P. Divendal
ZAO, Ziekenfonds Amsterdam en Omstreken	Mevrouw R. Jobben Mevrouw M. de Nie De heer H. van der Zon
Zilveren Kruis Achmea	Mevrouw J. Schouwstra Mevrouw M. Hylkema Mevrouw M. Mares
Zorgcentrum St. Jacob, Amsterdam	De heer H. Boelen

III. Opzet en werkwijze

Het project "Teruggaan én Blijven; de positie van oudere migranten in een perspectief van solidariteit tussen generaties" (Tenbé), is een initiatief van de stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP). Het wordt gefinancierd door het ministerie van VWS. De gemeente Amsterdam heeft aan het project een eenmalige waarderingssubsidie toegekend. Het Nationaal Fonds Ouderenhulp heeft bijgedragen in de kosten van een aantal extra groepsgesprekken met oudere migranten en van de vertaling van Tenbé Nieuwsbrief nr.2 in het Turks en Arabisch.

BMP heeft het initiatief genomen tot Tenbé, omdat ze zich er over verbaasde dat de verschillende migranten gemeenschappen eigenlijk nauwelijks zelf aan het woord komen als het gaat over de positie van ouderen.

Het project is, na een voorbereidingsperiode van een half jaar, gestart in februari 2000. Het wordt afgesloten in het najaar van 2001 met een slotsymposium.

Doel van Tenbé is om:

1. oudere migranten van verschillende etnische achtergronden met elkaar in contact te brengen en hen te steunen bij het ontwikkelen van een integrale visie op hun positie;
2. jongere migranten in samenspraak met oudere migranten nieuwe (financiële) vormen te laten ontwikkelen waarmee zij hun solidariteit met de eerste generatie gestalte kunnen geven;
3. de visie van de ouderen en de vormgevingsideeën van de jongeren te bespreken met instellingen, verzekeraars, woningcorporaties, beleidsmakers, belangenorganisaties en anderen;
4. een programma te ontwikkelen voor de belangenbehartiging van oudere migranten, waarbij zowel aandacht is voor inhoud als voor organisatievormen.

Werkwijze en organisatie

Het project kent vier organisatorische eenheden:

Een **projectteam**, dat bestaat uit een projectleider en twee projectmedewerkers.

Het projectteam is verantwoordelijk voor de organisatie van het gehele project, de gespreksleiding, de inhoudelijke voortgang, en de verslaglegging van de resultaten.

Het projectteam wordt bijgestaan door een coach vanuit de stichting BMP.

Een **Initiatiefgroep** van gezaghebbende personen uit diverse geledingen van de Nederlandse samenleving waaronder de Marokkaanse, Turkse en Surinaamse gemeenschappen. De Initiatiefgroep treedt op als maatschappelijke 'drager' van het project. De leden van de Initiatiefgroep leveren een actieve bijdrage aan de voortgang van het project. (Zie bijlage I)

Een **Centrale Projectgroep** van oudere migranten van Marokkaanse, Turkse en Surinaamse herkomst, aangevuld met een aantal jongeren. Deze Projectgroep heeft in de eerste plaats tot taak om de onderwerpen en thema's te benoemen die voor oudere migranten belangrijk zijn. De oudere migranten die deelnemen aan de Projectgroep zijn geworven via belangenorganisaties van migranten, moskeeën/kerken, buurthuizen en op basis van persoonlijke relaties van het projectteam.

Een **Klankbordgroep** gevormd door ambtenaren van de ministeries van Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS) en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijk Relaties (BZK). Deze groep heeft tot taak het verloop van het project te volgen en tussentijdse resultaten te becommentariëren en te koppelen aan het beleid van de overheid. (Zie bijlage I)

Werkwijze

Het project duurt in zijn geheel twee en een half jaar. Er wordt gewerkt in vier fases.

Een **voorbereidingsfase** van een half jaar. In deze fase heeft een groep migrantenjongeren, in de leeftijd van 15 tot 27 jaar met behulp van videocamera's een serie interviews gehouden met oudere migranten. Deze interviews dienden om de gespreksthemata van de Centrale Projectgroep voor te bereiden. Verder zijn in deze fase door het projectteam interviews gehouden met sleutelfiguren in de leeftijd 35 tot 45 jaar, zijn er voorbereidende gesprekken gevoerd met potentiële gesprekspartners in de tweede fase en is de samenstelling van de Centrale Projectgroep en de Initiatiefgroep voorbereid.

Een eerste uitvoeringsfase, waarin de **themaverkenning** door de Centrale Projectgroep centraal heeft gestaan. De Marokkaanse, Turkse en Surinaamse die deel uit maken van de Projectgroep hebben afwisselend in kleine en in grote kring gediscussieerd. Ook zijn er aanvullend twee aparte bijeenkomsten voor Turkse en Marokkaanse vrouwen georganiseerd. Op basis van de discussies in de Centrale Projectgroep en tijdens deze vrouwenbijeenkomsten is de 'toekomstvisie van oudere migranten' ontwikkeld die in tussentijds verslag zijn gepresenteerd.

Een tweede uitvoeringsfase die in het perspectief staat van **toetsing en partnerschap**. Deze fase startte in december 2000. Leden van de Centrale Projectgroep en van het projectteam voerden in deze fase gesprekken met de politiek, overheden, ondernemingen als verzekeringsmaatschappijen en banken, woningcorporaties, zorginstellingen en de eigen organisaties van migranten over de door de Projectgroep ontwikkelden visie en de mogelijkheden van de gesprekspartners om bij te dragen aan versterking van de positie van oudere migranten. In het kader van de tweede fase zijn er drie expertsmeetings over de positie van ouderen in de landen van herkomst georganiseerd.

Een derde uitvoeringsfase waarin de resultaten van de eerste en tweede fase worden gewogen en van **prioriteiten** worden voorzien. De uitkomsten hiervan worden gepresenteerd in dit verslag. Deze fase wordt afgesloten met een **symposium** voor alle organisaties en instellingen die betrokkenen zijn bij de positie van oudere migranten.

Verloop van het project

Activiteiten / publicaties	Periode
<i>Vorbereidingsfase</i>	<i>september 1999 – februari 2000</i>
Interviews sleutelfiguren 35-45 jaar	24 november 1999
Training jongere interviewers	
Jongeren video-interviewen ouderen	februari 2000
Eerste contacten met gemeenten, banken, verzekeringsmaatschappijen, zelforganisaties, moskeeën, instellingen	
Samenstellen Initiatiefgroep	
Samenstellen Centrale Projectgroep	
1 ^e vergadering Initiatiefgroep	
<i>1^e fase</i>	<i>maart 2000 – december 2000</i>
1 ^e vergadering Klankbordgroep	februari 2000
1 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	maart 2000
1 ^e serie aparte bijeenkomsten Centrale Projectgroep	maart / april 2000
Marokkaanse bijeenkomst	
Turkse bijeenkomst	
Surinaamse bijeenkomst	
2 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	april 2000
2 ^e vergadering Klankbordgroep	april 2000
2 ^e vergadering Initiatiefgroep	mei 2000
2 ^e serie aparte bijeenkomsten Centrale Projectgroep	mei 2000
Marokkaanse bijeenkomst	
Turkse bijeenkomst	
Surinaamse bijeenkomst	
3 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	juni 2000
3 ^e vergadering Klankbordgroep	juni 2000
3 ^e serie aparte bijeenkomsten Centrale Projectgroep	september 2000
Marokkaanse bijeenkomst	
Surinaamse bijeenkomst	
Turkse bijeenkomst	
1 ^e Nieuwsbrief	oktober 2000
4 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	oktober 2000
Turkse vrouwenbijeenkomst	november 2000
Marokkaanse vrouwenbijeenkomst	november 2000
Studiedag Centrale Projectgroep	16 november 2000
3 ^e vergadering Initiatiefgroep	november 2000
Tussentijds verslag	december 2000

2^e fase	<i>januari 2001 – april 2001</i>
Overleg en interviews met zelforganisaties, instellingen, moskeeën, kerken, gemeenten, ministeries van VWS en BiZaK, banken, verzekeringsmaatschappijen, woningcorporaties (totaal 95 personen)	januari 2001 – april 2001
4 ^e vergadering Klankbordgroep	februari 2001
5 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	februari 2001
4 ^e vergadering Initiatiefgroep	maart 2001
Discussiestuk expertmeetings	april 2001
Expertmeeting Suriname	april 2001
Expertmeeting Marokko	april 2001
Expertmeeting Turkije	mei 2001
2 ^e Nieuwsbrief	juni 2001

3^e fase	<i>april 2001 – november 2001</i>
6 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	juni 2001
Vervolgvergadering expertmeeting Turken	juni 2001
7 ^e gezamenlijke bijeenkomst Centrale Projectgroep	september 2001
Jongerenbijeenkomst	september 2001
Verslag tweede fase	september 2001
5 ^e vergadering Initiatiefgroep	september 2001
Slotsymposium	oktober 2001
3 ^e Nieuwsbrief (gepland)	november 2001